

A KÁROLYI GRÓFOK
NAGYKÁROLYI VÁRKASTÉLYA
ÉS
PESTI PALOTÁJA

EREDETI KÚTFŐK NYOMÁN

IRTA

ÉBLE GÁBOR

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA
1897

A Károlyi grófok két legjelentékenyebb székesházárol: a nagykárolyi várkastélyról és a pesti palotáról irok le néhány történeti szempontból érdekes és említésre méltó adatot.

Mindkét épület nagy átalakulások részese ez idő szerint. A nagykárolyi ősi sasfészket már szétdúlták a munkások csákányai. Jelenlegi tulajdonosa, Károlyi István gróf, fényes új kastélyt emeltetett helyébe, fölruházván azt a modern kényelem és ízlés minden eszközével. Az ősök hajlékáról, századok emlékeiről, csak kövek s egykorú följegyzések szólnak ma már.

A pesti palota az Egyetem-utczában az előszülöttség hitbizomány székesháza, szintén kritikus változások előtt áll. Mivel a belvárosban egész épületsorokat döntenek le, s új utcák, új terek keletkeznek, kétségkívül ez a szép palota is új jelleget, új környezetet kap nemsokára.

Helyén való lesz tehát e változások közepette fölújítanunk és csoportosítanunk amaz emlékeket és érdekes eseményeket, melyek a régi épületekhez fűzvék. A modern újítások és gyökeres átalakítások után már úgy is csak az írott emlékek szólhatnak ama rég elmúlt élményekről, melyeknek az egykori kövek tanúi voltak.

A hivatásos történetíró az alábbiakban sok új részletet talál, úgy a várkastély, mint a székes palota multjából; ott Zsigmond, Korvin Mátyás, Rudolf és Lipót királyok, Rákóczy Ferencz fejedelem és Mária Terézia korára visszamenőleg; itt a Budavár revindikálását követő korszak óta, a nemzeti újjáébredés, szabadságharcz, elnyomatás és kiegyezés időszakain át napjainkig.

Érdekes adatok ezek a nemzeti történelem szempontjából is; de örök kegyeletben való megőrzésre van igényük főleg a *grófi család története* szempontjából. Följegyzéseim nemcsak a grófi nemzetség élő tagjainak szólnak, hanem a későbbi ivadék kegyeletének is.

I.

A NAGYKÁROLYI VÁRKASTÉLY.

Ez ősi fészek első keletkezése az anjoukori daliás idők homályában vész el. Akkor szerzi a vitéz *Kaplyon nemzetség* a legtöbb kiváltságot, birtokot s ekkor oszlik föl családokra, jószágáról új nevet vevén föl. András fia Simon volt az első, ki a Károlyi birtokról nevezte magát egykorú oklevelekben «de Karul», vagyis Károlyinak. Irott tanuság erről 1335-ből, tehát Róbert Károly idejéből maradt fön. A nagykárolyi várkastélyt egy későbbi unoka: Károlyi Lancz László építette Korvin Mátyás király alatt 1482-ben.

A családi codex szerint az építkezést Szathmár vármegye rendei megakadályozni törekedtek; óvást is emeltek az ellen, hogy Károlyi Lancz László körülbástyázott várat emelhessen magának a vármegye területén. Ez a bizalmatlan, ellenszenves magatartás a rendek részéről magyarázatot talál abban, hogy a Károlyi nemzetség tagjai az Anjouk, Luxemburgok, Jaggelók és Hunyadiak korán végig katonás, erőszakos természetükkal az egész országrész szemében félelmesek voltak. A királyok táborai-ban rettegett kardjuktól az ellenség; de békekötés után volt oka rettegni tőlük a környék nemességének is, mert azzal folyvást hadilábon álltak, s a kölcsönös birtokháborítás, kereseti igények miatt száz éveken át pörlekedtek.

A király megbecsülte bennük a hős katonát, a trónért vérét ontó daliát, új donatiókkal gyarapítván a családi vagyont; de osztályosaik sorában annál több irigyük, haragosuk, ellenségük akadt. Bizonyynyal ez az oka, hogy közhivatalt a középkor végeig nem igen viseltek. A közbizalmat nem keresvén, nem is bírták a megyei rendeknél. Ezek megfontolása után érthető, hogy Szathmár vármegye gyanakvó szemmel nézte a Károlyi 'vár', voltaképpen csak kőház falainak alapozását, attól tartván, hogy az új sasfészek a várúr offensiv természetét még hatalmaskodóbbá s ellene a védekezést, visszatörést sokkal nehezebbé teendi. Az ügy az igazságos Mátyás király döntése alá került, ki csakhamar erős parancsot küldött a vármegyére, hogy a rendek a megkezdett építést akadályozni ne merjék s ez ügyben több panaszt ne is emeljenek, mert Károlyi Lancz László csak lakóházat emel magának, nem pedig erődített várkastélyt.¹

Várszerű jelleget az új kőház, mintegy 115 évvel később, Rudolf császár és király engedelmeiből idősb Károlyi Mihály idejében nyert.

Akkor érte el Magyarországon a török világ a legnagyobb kiterjedését, akkor kellett a még el nem foglalt felvidéknek leginkább rettegnie, hogy az egri s a váradi pasalikok portyázói betörésekkel, sarczokkal zaklatják a városokat, nemesi kuriákat s uradalmakat. Ez a veszedelem vetette előre árnyékát már Károlyi Lancz László szemében, mikor a nagykárolyi kőházat építé s

¹ L. Gr. Károlyi család okmánytára. II. k. 503. lap.

azt védelemhez berendezni törekedett. A mit ő előre látott: a török-tatár invasio csapása a mohácsi vész után elkövetkezik, s idősb Károlyi Mihály, a bölcs előd útmutatását követte, midőn a kőházat négyszögű, sáncz-árkokkal, lörésekkel ellátott bástyázzal vétette körül.

Ámde ez a művelet is növelte a gyanakvó rendek ellenséges indulatát. Idősb Károlyi Mihályt a kassai német őrség parancsnoka: Hardegg Ferdinánd gróf levelei 1592-ből ismételten figyelmeztetik, hogy engedélyért Rudolf királyhoz kell folyamodnia, s csak a királyi patens képes az építést megoltalmazni az irigyek zaklatása ellen. A május 15-én kelt levelében tanácsolja Károlyi Mihálynak, hogy a kőkerítés és árok építésére az engedélyt a közbátorság, főleg a szegénység oltalmazása érdekében kérje a törökök ellenében, kiknek «minden igyekezete arra (t. i. Szathmár vármegye felé) vagyon.»¹ Öt nappal később ismét sürgeti a folyamodást, s ezt megtoldja jó indulatú figyelmeztetéssel, hogy ne késsék, mert rossz-akarói megelőzik, följelentik a királynál és kieszközlik a legfelsőbb parancsot, mely az erősség csináltatását be-tiltja.² Június első napjaiban Károlyi Mihály megtette a kellő lépéseket az udvarnál, a bellicum consiliumnál s a locumtenensnél. Ennek folytán már június 16-án értesítést vett Kassáról Hardeggtől, hogy «a mi a Kegyelmed házát Károlban illeti, arra ő Felségétől énnekem immár jó válaszom vagyon. és a dolog immár csak rajtam áll».³

¹ Gr. Károlyi nemzetség levéltára. Lad. 17. Nro. 15

² Ugyanott. Lad. 17. Nro 16.

³ Ugyanott. Fasc. 17. Nro 19.

A mire Károlyi Mihály még az nap így felelt: «Házam épületi felől való jó választételét is megszolgálom Nagyságodnak, mint jóakaró uramnak; abban is nem kevés irigyelem volt, mint az Endrédy házának megvételében is. Hiszem, hogy az irigyek is forgolódnak körülöttünk; nem hiába szokták a deákok mondani: sola paupertas caret invidia».¹

A XVII. század zivataros viszontagságai között Károly a végvár szerepét játszotta. Mint ilyen német őrseget és elegendő tűzérseget kapott, úgy, hogy sikerrel állhatott ellen a török, majd később a kurucz csapatok támadásainak. Idősb Károlyi Mihály utódai e harcokban hősie bátorsággal küzdöttek. Szép birtokaik, kastélyaik s lábas jószágaik ugyan az ellenség zsákmányául estek, de vitézségük s áldozatkészségük méltó elismerésben részesült. II. Mátyás király 1609-ben id. *Károlyi Mihály hasonnevű fiát* magyar bárói rangra emelte,² így akarván méltányolni a Károlyiaknak a haza és trón védelmében kifejtett buzgóságát.

Ezt az ifjabb Károlyi Mihályt, édes atyja halála után rokona Bethlen Gábor Rozsáli Kún László gyámsága alá helyezte, a ki aztán a kálvinista vallásban nevelte őt, sőt a *Mindenszentekről nevezett ősi Károlyi templomot* is, mely már az Anjouk idejében fönnállott, a kálvinistáknak assignálta. Károlyi Mihály azonban később feleségével, Lapispataki Segnyey Borbálával együtt visszatért ősei

¹ L. Gr. Károlyi nemzetség levéltára. Lad. 17. Nro 22.

² Ugyanott. L. 5. Nro 22.

vallására, s mivel az ősi templomot nem tudta vissza-szerezni, a XVII. század elején a várkastélyban építtetett egy nagyobb, díszes kápolnát.¹

Ugyanezt a Károlyi Mihály bárót 1618-ban újabb királyi kitüntetés érte. A Bethlen Gáborral, Erdély fejedelmével, Nagyszombatban folytatott sikertelen tárgyalások bevezgésére II. Mátyás Eszterházy Miklós elnöklése alatt újabb értekezletet hívott egybe, még pedig Károlyba s Károlyi Mihály bárót a tárgyaló bizottság tagjává

A nagykarolyi ősi templom.

nevezte ki. (Bécs 1618. decz. 4.)² Mondanunk sem kell, hogy a nagykarolyi várban ez alkalommal történelmünk számos kimagasló alakja megfordult.

Károlyi Mihály báró két fia Ádám és László, a rendkívül veszélyes idők nyomasztó súlyától kényszerítve, újabb erődítményekkel vették körül az ősi Károlyi várat.

¹ L. Károlyi Sándor gr. «Providentia Dei» című sajátkezű följegyzéseit a gr. Károlyi nemzetség levéltárában.

² L. Gr. Károlyi nemzetség levéltára. Lad. 62. Nro 98.

Az építkezést 1661-ben kezdték meg, s minthogy Károlyi Ádám ez évben meghalt, öccse László maga folytatta 1666-ig. Az új építkezés által a régi várkastély egész várszerű jelleget nyert. Az elég nagy kiterjedésű bástyák, várárkok és földsánczok most már nagyobbyszerű támadás ellen is biztosították a kastélyt. De ha a Károlyi várkastély nem is került egy ideig az ellenség kezébe, a család többi birtokait, éradonyi és erdőszádi kastélyát és olcsvaapáti szép udvarházát teljesen elpusztították a portyázó török és kurucz csapatok. Károlyi László báró saját maga írja le 1676-ban, mennyit szenvedett ő és családja e harcok idején. Összes birtokából csak a Károlyi vár maradt kezében; ezt is a benne elhelyezett német várőrségnek köszönhette. Mivel azonban az őrség és tüzérség jelentékeny részét kivonták onnét, s mivel az ostromok alatt a várárkok elpusztultak, a falak részben ledültek, a tetők meg elégték: Károlyi László báró teljes erejével azon volt, hogy Károlynak végvár jellege továbbra is megmaradjon, s így tíz árvája számára legalább ezt az egyet megmenthesse.¹ E törekvésében többen támogatták őt. Így De la Borde Lajos báró, szathmári főparancsnok is, a ki 1676. okt. 23-án írásbeli nyilatkozatot állított ki ama károkról, melyeket Károlyi László szenvedett. Szerinte a törökök és a hazai fölkelők nemcsak jószágait pusztították el, hanem lerontották Károlyban levő három lakóházát is, úgy hogy szathmári kuriáján kívül nincs hova fejét lehajtsa.²

¹ L. Gr. Károlyi nemzetség levéltára. Lad. 5. Nro 19.

² Ugyanott. Lad. 5. Nro. 140.

Grundriß des Schlosses KAROLE
in ober Húngarn, A^o 1666

a Anno 1661 und 62
erbaute Werken
b Eine Battery worauff
ein Artillerie
c Das in der Schloss und Platz
d Das Schloss Thor
e Der Brunnen
f Eine Rosskutsche
g Newangelische Ravelin
nämlich aufgebauet
h Aufzugbrücke
i Ein Thurm darauff
das Lager Schiffe wachet
und ein Alarme stundt

10 20 30 40 50

Weg nach Munkács

Weg nach Hódmezővásárhely

Weg nach Zala

A «Theatrum Europæum» című német történeti mű IX. kötetének melléklete után.
Az eredeti kép mérete 17·7/15·5 cm.

Ő Felsége ismervén és méltányolván a Károlyiak érdemeit, 1678-ban ápr. 15-én elrendelte, hogy Károlyvárát továbbra is fönn kell tartani. A várárkok helyreállítására és nagyobbítására Szathmár vármegye tartozott 400 rénes forintot fizetni; a várfalak és tetők helyreállítását Károlyi vállalta magára. A helyreállítás külső munkája «*Wirben*» generalis fölügyelete alatt 1678-ban áprilistól decemberig tartott.¹

A király Károlyi ama kérésének is helyt adott, hogy a várban továbbra is német őrség maradjon. Az idegen katonaság csak 15 évvel később vonult ki a Károlyi várból. Maga Károlyi László báró Olcsva-Apátiban lakott, és 1672-ben, neje halála után, Szathmárra költözött. Ott is halt meg 1689. febr. 28-án. Egyetlen életben maradt fia: Károlyi Sándor báró — még mindig német őrség lévén Károlyban — szintén Szathmárban lakott; de 1693-ban, miután Várad visszavétett s «az német praesidiumot Isten Károlyból kivitte volna», családjával együtt beköltözött az ősi várkastélyba.

Itteni tartózkodása alkalmával 1696-ban — mint maga írja naplójában — «nem kevés baja esett a németek mia!» A szathmári parancsnok, Auersperg ugyanis törvénytelen uton exequálni akarta Károlyit, s Gallenberg nevű kapitányát küldé Károlyba egy kompánia fegyveres katonával az executio végrehajtására. Nem mervén embereivel a várba menni, azt izente Károlyinak, hogy mint vendég jött látogatására. Azonban csakhamar elfog-

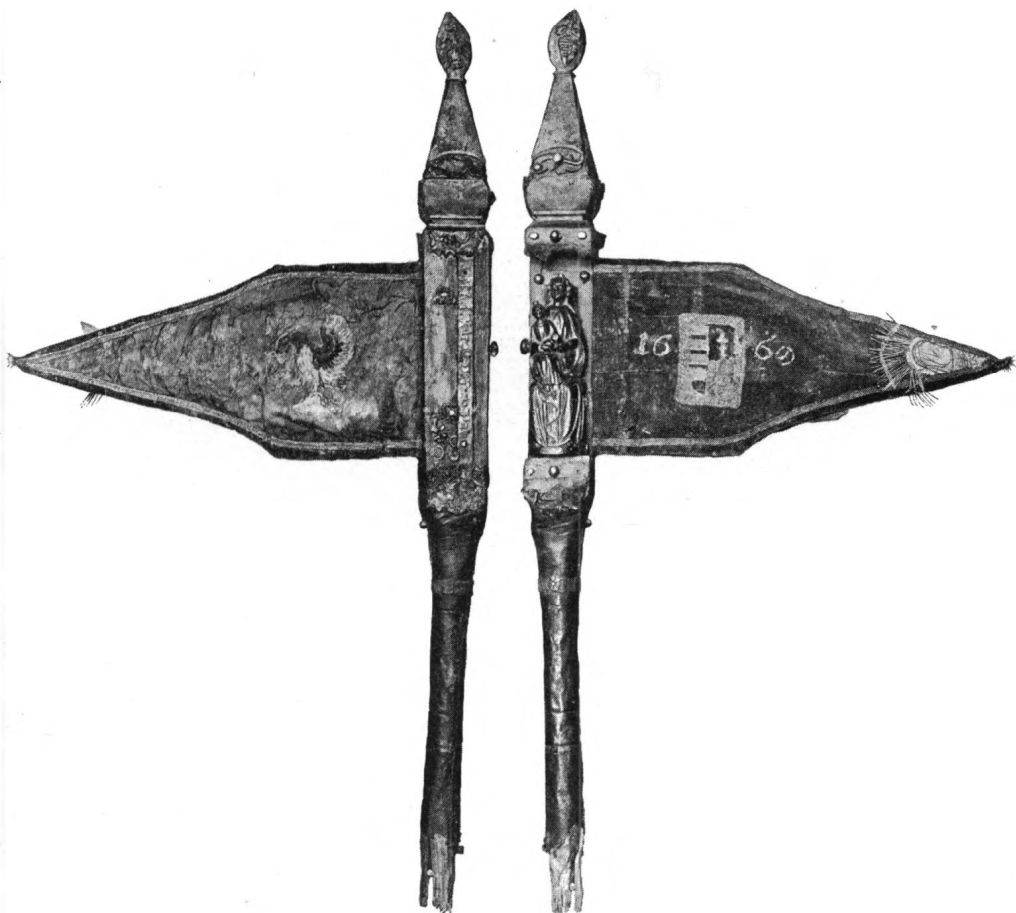
¹ L. Gr. Károlyi nemzetség levéltárában 6-ik Lad. 153. sz.

laltatja embereivel a kapukat s Károlyi elé menvén «nagy vigan» előadja küldetése célját, s kijelenti, hogy addig nem távozik, míg Károlyi le nem fizet 600 forintot. Károlyi Sándor méregbe jövén e merészség miatt, Auersperg levelét szét tépi s szidni kezdi a kapitányt. Majd fegyvert ragad s szolgálait is fegyverre szólítja. Hiába protestál ez ellen Gallenberg kapitány, «arra — írja Károlyi — semmit sem hajtok, hanem az németjeit betaszígyáltatván a kapukon az hidakról, mind a két kaput felvonatván és az németet truppa vervén, az vár közepén meztelen fegyverrel körülvétettem». Erre aztán a körülfogott német-ség kapitánya nagy alázattal bocsánatot kért, s szégyenkezve távozott embereivel a várból. Károlyi pedig kimenvén a városba, ott elquártélyoztatta őket, de a lakosoknak meghagyta, «hogy egy pénzt se adjanak, se ételt se italt nekiek, az minthogy nem is adtak». Erre még az éjjel befogatott s Eperjesre ment, hol följelentette a dolgot. Természetes, hogy a rövidebbet nem ő, hanem a pénz után vágyódó szathmári parancsnok húzta. Auersperg ugyanis ez eset miatt börtönbe vettetett, s onnét kiszabadulván bocsánatkérő levelet írt Károlyinak, s kijelentette hogy hajlandó az okozott kárt is megtéríteni. Károlyi meglegedvén az elégtétellel, a kártérítést elengedte.

A míg a kurucz és a török háborúk tartottak, a Károlyiak a csatamezőkön is többször kitüntették magukat. Károlyi Sándor báró, két testvér bátyja: Mihály 1684-ben Szathmárnál, István pedig 1686-ban Szeged alatt, Zentánál halt hősi halált.

E két vitéz testvérnek, míg éltek, külön-külön ma-

gyar lovas ezredük volt. Mihály báró ezredének fönnmarradt egy *törtnyelű zászlója*, mely a zászlószövet fölírása szerint 1669-ben készült és kiállítására nézve szintén pá-

ratlan a magyar hadfölszerelés emlékei közt. A zászló hű képét a szöveg közt közlöm, bemutatván mindkét oldalát. A zászlónyel felső négyszögű részébe bemélyítve,

vörös bársony baldachin alatt, fából faragott és színezett Szűz Mária szobor áll, karján a kis Jézussal. Mindkettő fején sima arany korona van egy-egy rubin kövel. A nyél négyszögű része türkizekkel és finom ötvös munkával van díszítve, alsó része pedig a törésig bőrrel bevonva. A zászló szövete piros bársony, mely a másik vagyis a belső oldalon zöld selyemmel van beborítva, köröskörül keskeny szegélyt hagyván a piros bársony szövetből, melyet a zöld selyem borítástól aranyfonatú keskeny szalag választ el. A piros, vagyis a külső oldal közepén arany-, ezüst- és selyemhímzéssel Magyarország címere (a korona nélkül) és 1669. évszám látható; a piros szövet csúcsában pedig fehér selyemre nyomott Mária-kép, aranyfonál díszszel és rojttal. A zöld oldal közepén áll a Károlyi-czímer karvalymadara. A zászlónyél levélalakú felső hegyének egyik oldalán Magyarország címere, mely a zászlószövet piros oldalával esik össze, másik oldalán pedig a Károlyi-czímer karvalymadara tűnik föl, mind a kettő dombornyomásban. A zászló hegye és a Mária-szobor csúcsalakú földete sárgarézből készült és eredetileg aranyozva volt, de jelenleg vastag patinaréteg fedi. A zászlónyél négyszögű részének hátsó vagyis belső oldalába bemélyített s két türkizfejű szeggel megerősített aranylemezen a következő dombornyomású fölírat olvasható: «M. A. I. Károly. Defen. Pat.» E fölírás kétségtelenné teszi azt a föltevést, hogy e zászlót valamely testület, a vármegye, vagy maga a fejedelem adta Károlynak alkalmasszerűleg, tisztelete, illetőleg elismerő kitüntetése jeléül, mert Károlyi nem irathatta volna zászlójára

Báró Károlyi László családja.

Symbolikus kép. Vonatkozását lásd a 41-ik lapon.

önmagáról, hogy ő a haza védője; azért a fölírás nem olvasható másképpen, mint: Magnifico Ac Illustrissimo Károly, Defensori Patriae, vagyis magyarul: Nagyságos és Méltóságos Károlynak, a haza védőjének. Két alkalom szolgálhatott ez időben a zászlóval való kitüntetésre. A már ekkor csatákban edzett Károlyi Mihály bárót 1669. febr. 28-án nevezte ki I. Lipót király Szathmár vármegye főispánjává atyja halála vagy lemondása esetére, és ugyan ezen időre tehető az ő magyar lovas ezredének fölállítása is. — A zászlónyél hossza felső hegyétől tört végeig 85 ctm.; négyszögű részének oldalai 5—5 ctm. szélesek. A Mária-szobor magassága $16\frac{1}{2}$ ctm. A zászlószövet szélessége 19 ctm.; hossza $40\frac{1}{2}$ ctm., mely a 14-ik centimétertől kezdve csúcsba nyúlik ki. Tán mondanunk sem kell, hogy a zászló minden részén nagyon meglátszik a harci viszontagságok és a 228 esztendő nyoma.

E nagybecsű ereklye a nagykárolyi várkastélyban volt elhelyezve 1785-ig, a mikor Károlyi Antal gróf a fegyvertárat Pestre szállíttatta, és az 1827-iki osztály alkalmával Károlyi István grófnak, mint legidősebb testvérnek jutván, jelenleg fia: Sándor gróf főthi kastélyának büszkesége.

A töröknek kiűzése után a Károlyi várkastély jelentősége nemcsak hogy nem csökkent, hanem időről-időre növekedett. Fontos és kiváló szerepet főleg abban az időben játszott, mikor a magyar történet nagy alakja: Károlyi Sándor báró lőn urává. Az ő révén jutott a Károlyi várkastélynak ismételten szerep az utolsó nemzeti fölkelésben. A hadjárat kitörése után a szathmári

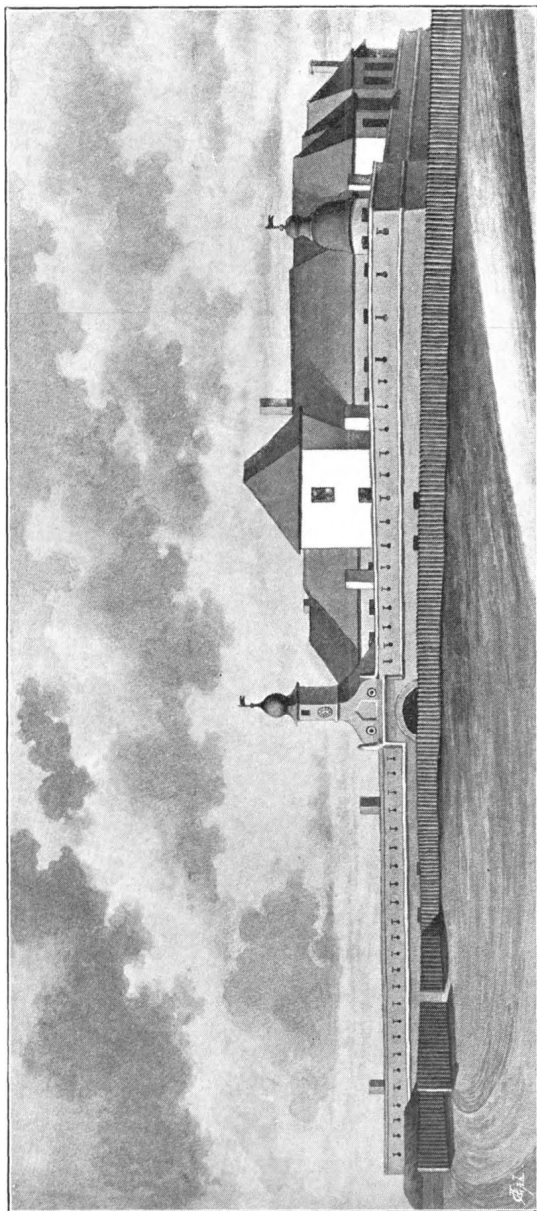
labanczörség ezt a várkastélyt rohanta meg 1704-ben, hogy megtorolja Károlyi Sándor bárónak Rákóczy zászló-jához csatlakozását. Károlyi az ősi váron ejtett károkért Szathmár körülzárásával, az örség lefegyverzésével és egy nagyobb portyázó sereg élén Ausztriába tett beütéssel felelt, elpusztítván Bécs körül mintegy 30 várost és falut. «Megadtam Károlyi rontásnak árát!» írja nejéhez Barkóczy Krisztina grófnőhöz (1705. febr. 10-én) intézett leve-lében.

Mivel a várkastély kijavítása s a pusztítás nyomai-nak eltüntetése több ideig tartott, a család az év nagy-részét Olcsván töltötte. Itt született 1705. június 20-án • Károlyi Sándor báró harmadik fia: Ferencz, ki e nevet nyilván Rákóczy iránt való kegyeletből kapta.

1708. február havában magát a fejedelmet Rákóczy Ferenczet és udvarát látta vendégül a följújtott nagy-károlyi várkastély. Február 1-én érkezett s 22 napot töltött Károlyi Sándor bárónál. E napok emlékezetét a fejedelem bizalmas embere, magántitoknok: Beniczky Gáspár örökítette meg kéziratban fenmaradt naplójegye-zeivel.¹

E följegyzések szerint a fejedelmi udvar február 1-én nagyobb karabélyos sereggel Nyir-Báthorból indult Nagy-Károlyba. A várba beszállás előtt nagy udvari vadászat volt az erdőségben, hol a fejedelem el is tévedt s csak este felé jutott a házigazda csészáján a várba. A kocsiban Károlyival ült Orosz Pál úr vicegeneralis is. A napot

¹ L. Thaly Kálmán. Rákóczy Tár. I. k.

A nagykarolyi várkastély 1793-ig.

vidám áldomás fejezte be. Mikor a fejedelem hálósobájába visszavonult, az urak elbucsuztak tőle, csak Károlyi Sándor maradt nála hosszabb kihallgatáson.

Másnap a fejedelem megfuvatta a trombitákat s az összesereglett udvari néppel (a vár kápolnában) misét hallgatott. Azután tanácsülésbe hívatta az erdélyi urakat, köztük Teleky Mihályt, Csáky Istvánt és Lászlót. «Annak utánna pedig fejedelmi asztalához ő Felsége leülván és jó kedve érkezvén, sötét estéig ült». Az ezt követő napok nagy része szintén konferenciák tartásában telt el. A napló kiemeli, hogy Rákóczy szakadatlanul dolgozott, s némely napon meg se jelent az asztalnál, hanem titoknokainak diktált a belső lakosztályban, néha 10—12 óra hosszat is.

Ily rengeteg munkát végzett a fejedelem február 6-án, mikor az erdélyi vármegyéknek az ő parancsára odaérkezett hadait kellett a vár előtt megmustrálnia. Három rendben álltak föl a hadak; Rákóczy «ebéd után két óra-kor» lóra ült s végig járt a rendeken. Azután körben állítván őket és a sereg vezénylőit, keményen megfed-dette őket, hogy «azon maga országából nagyobb fre-quentiával való jelenléteket a statusoknak» méltán remél-hette, de «szive keserűségével látja, hogy a kiknek job-ban illenék a haza szolgálatját munkálódni, azok attul elvonszák magukat, és a szegényekkel aztat munkálkodtat-ják». Hasonló visszaélések elkerülése okából kijelentette a fejedelem, hogy az erdélyi statusok hadainak élére «Mél-tóságos Generalis Károlyi Sándor urat eleikbe rendelte és installálta». Szaniszló Zsigmond egykorú naplója ezt így említi föl: «Az erdélyi hadi dolgok igazgatására de-

nominálta ő Felsége commendérozó fő-generalisunknak cum plena autoritate tek. nagys. Generalmarchal Károlyi Sándor uramat ő nagyságát».¹

Az erdélyi urakkal való tanácskozást másnap is folytatta Rákóczy, miután az udvarhoz érkezett Kemény Simont és Vay Ádámot szintén a tanácsba vonta, Bercsényi fővezér futárja pedig friss híreket hozott s a «török posták is Landor-Fejérvár felé elindultak».

Február 8-án a fejedelem negyedfél napig tartó vadász-kirándulásra szakított időt. Károlyi Sándorral s az udvar egy részével a közel Szaniszló helységbe rándult, nagyobb konyhakészletet s társzekereket rendelve oda. A vadászatot már útközben megkezdette, 9-én kora reggel folytatta késő délutánig, 10-én pedig az egész napot az erdőségben tölté, vadászebédre Iríny nevű faluban terítettett. A kirándulás 11-én ért véget. Rákóczy a málhás szekereket ez nap reggel Nagy-Károlyba indíttatta, maga korán reggel Károlyi Sándorral kimenvén vadászni, délután három óra körül érkezett oda. Ebéd után Vay Ádám tábornokkal tárgyalt sokáig, majd Szinyovszky lengyel futárt fogadta, ki bizalmas politikai leveleket hozott számára.

Újabb négy nap telt tanácskozásokkal. 15-én délután a fejedelem felülöt fuvatott a kürtösökkel s fényes kíséret élén «Göncz» felé lovagolt (a naplóban említett Göncz bizonyára azonos a Nagy-Károlylyal határos Gencs-csel), «az hol Moldvából kijött egynéhány sereget megtekint-

¹ L. Torma Károly. Szaniszló Zsigmond naplója. Budapest, 1891.

vén, és hűségüknek megtartásáért, országunkat az Isten boldogítván, fejedelmi kegyelmességét ajánlván», vadászva Majtényba ment s ott meg is szállt. Ez a majtényi kirándulás szintén negyedfél napig tartott. Február 18-án indult vissza az udvar Nagy-Károlyba. Másnap vasárnap a délelőtt misehallgatással és audienciákkal telt el. Ebéd után az udvar vigalmat rendezett, éjfélig tartott a táncz, «eő Felsége sokáig distrahálván magát, és hol egyikével, hol másikával szólván, maga hálószozájába bément».

20-án és 21-én állapított meg Rákóczy és Károlyi Sándor közt az erdélyi hadművelet az összes részletekkel. A fejedelem megtekintette akközben Bagossy Pál dandárparancsnok ezredét, s az elutazás előestéjén végig nézte a nagy tánczmulatságot, melyben Károlyi Sándor «Méltóságos Generalis úrnak, jó kedve érkezvén», szintén «tánczban eredett».

Február 22-én volt az utolsó tanácskozás a fejedelem és főgenerálisa közt; az udvarmester a fejedelmi málhákat a szállásmesterekkel ez nap Körtvélyesre útnak indította. Rákóczy február 23-án hagyta el Nagy-Károlyt. Károlyi Sándor s az erdélyi urak «kornétásan» kísérték előbb Körtvélyesre, majd Nyiregyházára. 26-án Rákóczy és udvara Balsára, onnét Tokajba mentek, Károlyi pedig az erdélyi urakkal visszatért Nagy-Károlyba.

Rákóczy Ferencznek nagykárolyi tartózkodása alkalmával a várkastélyban voltak Károlyi Sándor fenkölt lelkű neje Barkóczy Krisztina grófnő, két fia László és Ferencz és egyetlen leánya Klára. A gondos háziasszony környezetével mindent elkövetett a fejedelem

mulattatására és szórakoztatására. A serdülő Klára bárókisasszony nyomban a fejedelem eltávozása után megírta nagyanyjának: Koháry Judith grófnőnek a fejedelmi látogatást, s boldog örömmel értesíté őt arról, mily bőven kijutott neki a fejedelemmel lejtett tánczból. «Kivántam — írja levelében — Nagyságodnak ezen alázatos levelemmél udvarolnom, egyszersmind Felséges Urunknak itten lévő hozzám mutatott grátiájáról tudósítanom. Irhatom Nagyságodnak, az tánczban bőven részesültem.»

A fejedelem ugyanazon évben még kétszer volt vendége a nagykárolyi várkastélynak: október 9—19-ig, midőn a rakamazi táborból a hadakkal együtt Szathmár felé indult, és onnan visszajövet nov. 14- és 15-én.

Az egykorú napló és néhány családi levél tanuságán kívül van e napoknak még egy tanuja: egy öreg hársfa a kastély közelében, melyet a szóhagyomány ma is *Rákóczy fájának* nevez az 1708-ik évi látogatás emlékezetére. A vén hárson nagyon is meglátszik a közel kétszáz év nyoma. Ma már csak kiszáradt és belül elkorhadt törzse van meg, azt is borostyán indák védik a teljes szétmálástól. Nem valószínű, a mit a szóhagyomány e hárs felől mond, hogy t. i. az 189 évvel ezelőtt már terebélyes lehetett s alatta Rákóczy hűselhetett volna. Sokkal elfogadhatóbb az a magyarázat, hogy a hársfát régi magyar szokás szerint a fejedelem emlékére akkor ültették, talán ő maga ültette, vagy jelen volt az ültetésnél, lévén a faültetésnek évadjá február hónap, mikor Rákóczyt a kastély húzamosabb ideig tisztelheté vendégeül.

A szathmári békekötés után a várkastély történeté-

ben hanyatlás áll be. A grófi méltóságra emelt s a helytartóságnál előkelő kormányzati hivatalokban elfoglalt Károlyi Sándor gróf sokáig Pozsonyban élt, családját is a főváros közelébe Bátorkeszibe költöztette. Nagy-Károly évtizedekre megszűnt a grófi nemzetség középponti székhelye lenni s mikor a gróf elaggott, elbetegesedett, akkor is szívesebben lakott erdői új kastélyában. Ott is halt meg 1743-ban.

E század során még csak az ő egyetlen fia Ferencz gróf volt állandó lakója a nagykárolyi várkastélynak. A mikor hivatalos dolgai nem tartották távol, mindig ott lakott. Az ő rokonszenves alakja, magyaros vendégszeretete, nyájas és leereszkedő modora a közel vidékek urait gyakran tartotta lekötve e helyen. Az ő életében különösen kétszer derült ki a szívek kedve szélesebben a várkastély falai közt: mindkét alkalom boldog fiatal jegyespár nászünnepeivel ragyogott föl.

1726 augusztus 25-én, Lajos napján, esküdött örök hűséget Károlyi Ferencz gróf és Csáky Krisztina grófkisasszony — az emigrált Csáky Mihály gróf kurucz tábornoknak államrendőrségi felügyelet alatt tartott leánya — egymásnak. E házasság a szerelmi kapocs költészetével engesztelte ki az ellentétet, mely a kurucz emigratio tagjai s a szathmári pacifator közt támadt 1711-ben, a majtényi fegyverletétel után. A kit e regényes szerelmi történet érdekel, azt «Károlyi Ferencz gróf és kora» című munkám I. kötetére utalom Itt csak Károlyi Sándor gróf naplójegyzeteiből idézem, hogy aug. 30-án a sárosmegyei Kluknóról, hol Csáky Mihályné kisdéd jószágot bírt akkor

az udvar amnestiája alapján, hír érkezett a fiatal pár szerencsésen végbement esküvője felől s ötöd napra, szeptember 4-én a násznép Nagy-Károlyba érkezett, hol az öreg gróf nagy lakodalmi ünnepséget adott tiszteletükre, mely négy napig eltartott. Boldogan jegyezte föl naplójába a főbb vendégek neveit, «a kiknek béggyülésekkel 11 és 12 óra tájban a várbeli kápolnában méltóságos gróf Forgách és Csáky Miklós uraimék mondván szent misét, azután szent Ambrus hymnusa énekeltetett, dob, trombita és ágyúk szólása alatt az mindenható Istennek dicséretére, kinek legyen áldott szent neve mindörökké Amen. Annak utána die eadem volt a tractatio, mely alatt vigadtunk».

Ennél is fényesebb ünnepély folyt le a várkastélyban Ferencz gróf fiának, Antal grófnak menyegzője alkalmával. 1757. június 13-án ment végbe az esküvő Gyulán, a menyasszony szüleinél. A mézes hetek eltelte után hozta haza Károlyi Antal gróf nejét, a bájos és dúsgazdag Harruckern Jozefa bárónőt az ősi hajlékba. A megérkezés július 22-én történt. Az örömapa Károlyi Ferencz gróf messzire eléjük ment az érkezőknek. A Károlyi huszároktól és a nemesi banderiumoktól kísérve, ágyúdörgés és trombitaharsogás közt vonult be az ifjú házaspár a «hasonlíthatlanul szép» várkastélyba, a hol fényes ünnepségek egész sora mulattatta a vendégeket. Tűzijáték, kivilágítás, színi előadás, hangversenyek és táncmultságok egymást váltották föl. Maga Károlyi Ferencz tábornok is vigan lejtette a régi szép magyar tánczokat. A számos üdvözlő küldöttség közt

különösen föltűntek a zsidók nagy számukkal. Rabbinusaik, az egykorú leírás szerint, az ó-testamentum minden áldásával elhalmozták az ifjú párt. A jelenlévő vendégek és a szolgaszemélyzet száma jóval fölülmulta az ezeret. Az ünnepség nyolcz napig tartott.

Hueber Antal kapisztranus barát, Harruckern Ferencz báró udvari papja, ki szintén részt vett ez ünnepélyeken, naplójában magáról a várkastélyról így ír: «Ez a remek kastély magas kőfallal van bekerítve, melynek — valódi erősséghez hasonlóan — rendes lövőrései vannak. E falhoz bévül minden rendű szállások toldvák a cselédség, szakácsok, éleltárok és élelmi szertárok számára, a legnagyobb rendben. A kőfalon kívül mély árok fut körül, úgy hogy a várba nem is lehet bejutni, csakis az egyetlen hídon keresztül, mely a kapuzathoz vezet. Az árok külső peremét magas czövek-palánk szegi be. E palánkokon kívül esik a szép és híres udvari kert, melynek vége alighogy belátható. A kertben olasz faültetvények és termények bőven fordulnak elő, valamint sok másféle nemes gyümölcsfa. Van ezenkívül szemnek tetsző virágdisz, több kút, egy tekenősbékás tó s mindenféle konyhakerti zöldség». A kertről az 1778-ki «Almanach für Ungarn» különösen fölemlíti, hogy sok olajfa virágzik benne s tömérdek aloe, a melynek nedvét virágzaskor bádóg ereszekben szokták volt fölfogni.¹

*

¹ Hueber Antal eredeti kéziratosa naplója jelenleg Wenckheim Géza grófné tulajdona.

Harminczöt év telt el ismét. Antal gróf táborszernagy kezéről egyetlen fiára: Károlyi József grófra szállt az ősi várkastély ekközben. Változtak az emberek, velük a kor ízlése; az ódon, várszerű kastély pedig elvékonyult s nem illett többé az újabb idők keretébe. Ekkor tökélt rá magát József gróf, hogy az egész avult alkotmány helyébe — *az alapfalak és néhány főfal megújításával* — az egykorú barockvilág ízlésének megfelelő renaissance-kastélyt emeltet. 1792. márcz. 22-én utasította nagy-károlyi jószágfelügyelőjét, hogy Bittheuser József uradalmi építőmesterrel az előmunkálatokról pontos költségvetést készíttessen és azt neki haladéktalanul küldje föl Pestre. Még azon év őszén megkezdték a bontást. Eltűntek a lövőrésekkel ellátott régi várfalak és a sánczárkok a czövekpálánk-kerítéssel együtt. A következő évben oly erővel folytatták az építést, hogy az emeletes új kastély, daczára az anyagszállítási akadályoknak, decemberben már nagyobb részt tető alá került. A gróf udvari kertésze, Bode György, egyidejűleg hozzáfogott az *angolkert* építéséhez és 1795. nyarán úgy a kastély, mint a park készen állt a grófi család befogadására.

Az építkezés alatt (1794-ben) írta Henyei László piarista tanár, Károlyi József grófnak egykori nevelője s később is hű tanácsadója, a kéziratban fönmaradt kommentárt a Károlyi nemzetség történetéről «Brevis notitia Nobilissimi Gentis Károlyiae stb.» cím alatt, melyben megindító intelmekkel bucsúztatja el növendékét az ősi várkastély lerombolt falaitól.

Előre bocsájtja a hazafias szerzetes a kastély régi

Gróf Károlyi József,

Szathmárvármegye főispánja és főkelt nemességének vezére 1797. és 1800-ban.

történetét, Bajtay kéziratoss historiájának tekintélyére támaszkodván. Azután így folytatja:

«Ez volt azon vár, melyben te magad is laktál, méltóságos gróf, fiatalabb éveidben, azonkívül szüleid, szint-
úgy öregatyád, dédatyád és szépatyád, sőt más őseid is
312 éven keresztül laktak a Tiszán túli tartomány igen nagy
előnyére, a Károlyi névnek pedig halhatatlan dicsőségére.

Ugyanaz a vár volt ez, mely midőn az idő huza-
mosságának és a gyakori viszontagságos változásoknak
kitéve összedúlással fenyegetőzött, a te kiváló gondos
igyekezősoddal, hihetetlen gyorsasággal, pazar költséggel,
nappali, sőt éjjeli munkával — megtartatván a régi vár alap-
jait és egy pár falat — oly kényelmes alakú palotává vál-
tozott, hogy úgy magad, méltóságos gróf, ezen épület
emelője, mint nagyszámú családod, valamint vendégeid
most ismét biztosan és méltóságodhoz képest kényel-
mesen lakhatjátok. És vajha lakná fiaidnak s a Károlyi
unokáknak hosszú sora (kiket az égiek őrizzenek és gyarapítsanak) a te jövőre vonatkozó jótéteményed folytán
ugyanolyan dicsőséggel, mint őseid!

Bizonnyára ismeretes, hogy e palota — mely olyan,
a milyent a te őseid Nagy-Károlyban még nem bírtak —
*csakis azért építtetett, hogy a magánhaszon mellőzésével,
valahányszor módját ejtheted, abban magad is pihenést
lelvén, belőle mintegy őrtoronyból népednek, polgáraidnak
és családod ügyeinek gondját viseljéd, és egész Szathmár
vármegyének gondviselésoddal és buzgalomoddal közhasz-
nára és segítségére légy.* Mert mint Tullius az ő két
testvérének kimutatta: kötelességünk minden alárendelt-

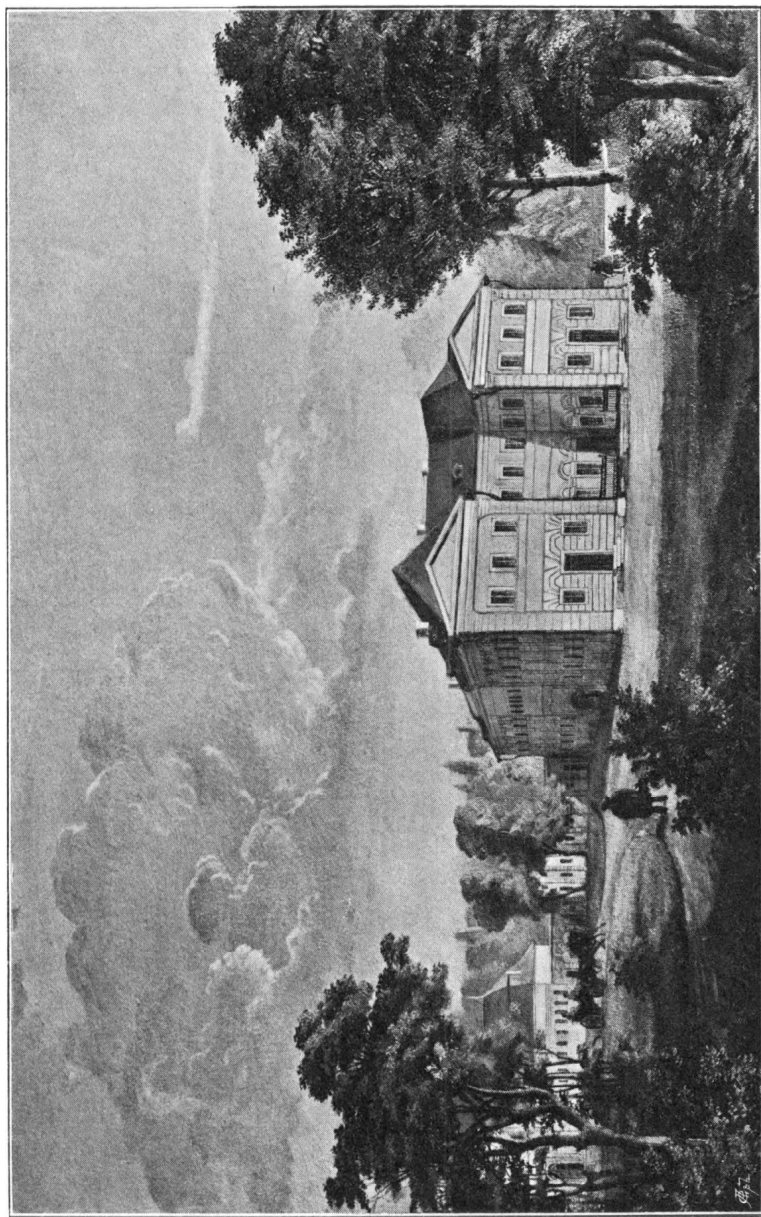
jeinknek javára és hasznára törekednünk. Innét van, hogy midőn ezt a várat, mely a régiség miatt már majdnem összeomlott vala, új alakot ölteni látnák, mindnyájan az öröm és gyönyörködésnek szokatlan érzelmére gyulladának. Ugyanis a jövőnek bizonyos kiváló jóslata rejlik az emberi elmében: a szorgalmas földműves fákat ültet, a melyek a másik századnak használnak; az építő házat alkot, hogy neki, gyermekeinek, unokáinak és utódainak méltóan szolgáljon.

A hazaszeretet tehát, melyet mint a Károlyiak velük született tulajdonságát hirdet Magyarország, arra a reményre jogosít föl mindenkit, hogy te, méltóságos gróf, e házban minden évben huzamosabb ideig fogsz lakni.

Valóban kíváncsi volna, hogy az utódok nyilvános emlékezetére ezen palota homlokára valami fölíratot jegyeztess. Méltó lenne ugyanis e várnak mind az első alkotója, mind az újra építője a hálás emlékezetre és ilyenforma fölíratra: *Aedem A Ladislao Lancz de Károly excitatam MCCCCLXXXII. A Michaele de Károly in arcem transformatam MDXCII. Josephus C. Károlyi ruinis fatiscentem in hoc domicilium commutavit MDCCXCIV.* Vagy rövidebben ilyen formán: *C. Josephus Károlyi de Nagy-Károly, arcem Majorum Ruinis fatiscentem in hoc domicilium commutavit MDCCXCIV.*

A XVIII. század elején Károlyi József grófné: szül. Waldstein-Wartenberg grófnő halála után elrendelt hivatalos összeírás¹ ezt az új kastélyt is számba vette és

¹ Az okmány czíme: «A nagykárolyi uradalomnak 1814-iki conscriptiója». A gr. Károlyi nemzetségi levéltárában XXIV. szekr.

A nagyvárolyi kastély (1794–1894). Délkeletről.

fölemlíti róla, hogy 1793–1794. esztendőben épült a régi várforma kastély négyszögű alapján. Falai emeletese, teteje zsindelyel van fődve. Az épület homlokzata éjszakkeletre néz. A földszinten a fekete márványból készült fölépcsőn kívül két kisebb falépcső is van. A kastély keleti és déli részén egy kisebb és egy nagyobb folyosó, úgynevezett altan «diszeskedett». A kisebbnek teteje a grófi háznak kőből faragott s megaranyozott címerével ékeskedik; ugyanott a következő epigrapha olvasható:

JOSEPHUS COMES KÁROLYI DE NAGY-KÁROLY
MAJORUM AEDES
VETUSTATE FATISCENTES
IN HOC DOMICILIUM COMMUTAVIT
MDCCXCIV.

A kastély emeletén a biliard-termen kívül huszonegy, földszinten pedig húsz bolthajtásos szoba van.

Földszinten, az épület dél-keleti részében van elhelyezve a teljesen fölszerelt tágas *udvari kápolna*, a melyet először Károlyi Mihály báró emeltetett és melynek falai az emelet menyezetéig nyulnak föl. Az emeleten, az oratorium falán függ egy *symbolikus festmény a XVII. századból*. Ez a családi ereklye báró Károlyi Lászlót a szent áldozáshoz járuló egész családjával (nejével és húsz gyermekével) ugyanezen kápolna oltára előtt térdepelve ábrázolja; jelöl annak, hogy a midőn a vallás-háború zivatarai közt majdnem az egész Szathmár vármegye kalvinistává lett, Károlyi László báró családjával együtt hű maradt ősei hitéhez.

A kastély déli oldalához kőfalkerítéssel van ragasztva

a Károlyi József idejében épült emeletes konyha. Ezzel folytatólagosan szinte kökerítéssel összekapcsolva áll az 1760-ban készült *lovagló-iskola* és az 1769—70-ben épült kőoszlopos bolthajtásos *istálló* 51 ló számára. Ez utóbbi két épületet a katonaviselt Antal gróf emeltette.

A kastély körül terül el az angol mulatókert, melyet részben kő, részben faléczes kerítés vesz körül.

A régi várkastélyból, mint említettük, az alapon és néhány főfalon kívül mást alig hagytak meg. A bontáskor mégis egy szobát kiméltek meg, mely némi toldást leszámítva eredeti alakjában maradt meg. A *Rákóczy-szoba* ez, melyben a fejedelem 1708. február hava nagyrésztén át lakott, munkálkodott és aludt. E történeti kegyelettel őrzött helyiség, az egykorú bútorozattal berendezve s a fejedelem arczképével díszítve ma is drága kincse, szentélye a nagykárolyi kastélynak.

A Rákóczy-szobán kívül még egy történeti névvel dicsekvő helyisége volt az új kastélynak: a *Kölcsey-szoba*. Itt függött 1861-ig a Károlyiak eme hű és nemesszívű barátjának arczképe; mert a Szathmár vármegye rendei által 1838-ban megfestetett arczképet Károlyi György gr. sürgetése daczára a többségben levő pecsovicspárt nem akarta a vármegye székháza számára elfogadni. A mellőzött remek arczkép számára Károlyi György gróf, a szathmári haladó párt oszlopa, nagykárolyi kastélyának egyik szobáját ajánlotta föl. Itt őrizték a himnus lánglelkű szerzőjének arczképét 1861-ig, mikor Károlyi György gróf főispánsága alatt, ünnepélyesen a vármegyeház termében helyezték el. A költő iránt való kegyeletet atyjától Károlyi

Gróf Károlyi István.

István gróf örökölte, ki kegyeletének nemrég adott ékes kifejezést az emlékszoborral, melyet az új kastély parkja előtt, a főtéren, legnagyobbbrészt saját költségén állíttatott.

Ugyancsak István gróf birtoklása idejében történt az emlékezetes esemény, hogy a nagykárolyi kastélynak három napig a *trónörökspár volt vendége*.

Boldogult Rudolf főherczeg és fiatal neje, Stefánia főherczegasszony 1884. október 10-én látogatták meg Görgényből jövet a grófi családot, és Nagy-Károlyban mulattak október 12-én setét estig.

A megérkezéskor fényes fogadtatás várt a főherczegi párra a pályaudvaron. Lobogódíszit öltött a város; remek diadalkapu emelkedett a pályaház előtt. A perronon díszmagyarban a világi előkelők, teljes ornatusban a főpapok, nagy gálában hölgyek tisztelegtek. Galyakkal volt diszítve az udvari vonat mozdonya; harsány éljenzés és a Rákóczy-induló zenéje köszöntötte berobogását. A trónörökös párt a grófi házigazda üdvözölte elsőnek, majd a város polgármestere mondott lelkes köszöntő beszédet. Feledhetetlen szavakkal válaszolt az ifjú trónörökös:

«Nagyon örvendek — úgy mond — hogy Károlyi István gróf szíves meghívása következtében *szerencsés vagyok szeretett hazám e vidékét is megismerhetni*».

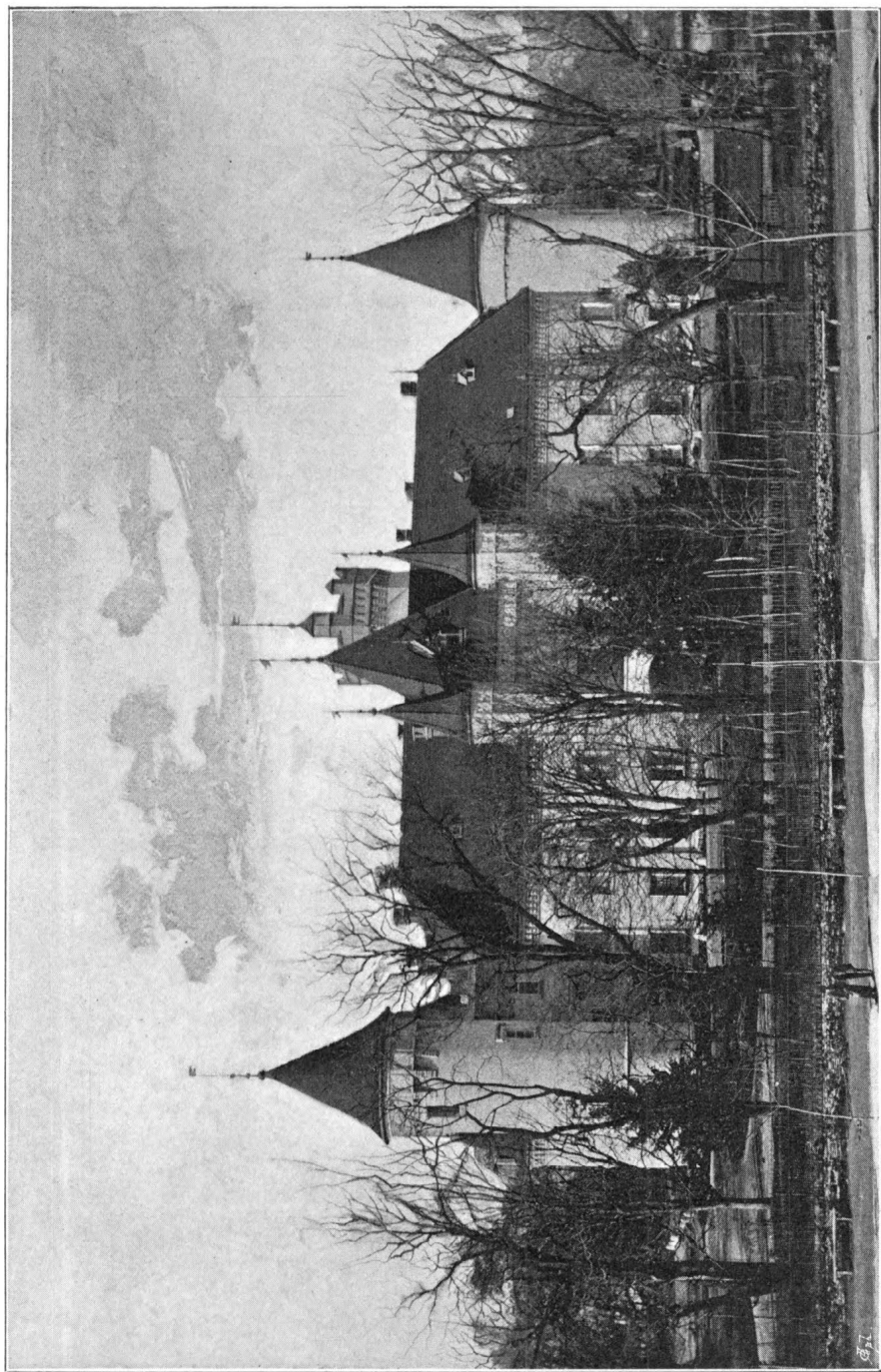
A trónörökös pár udvari kíséretében voltak: Bombelles gr. főudvarmester, Pálffy Mária grófnő udvarhölgy, Emich báró udvari tanácsos és Lányi udvari orvos.

Valódi diadalmenet volt a bevonulás a kastélyba,

hol a fenségeket Károlyi Istvánné: Csekonic Margit grófasszony fogadta és lakosztályukba kíserte. Ez a kastély emeletén a nagy lépcsőházból nyíló hét teremből állt. A lépcsőház sportképekkel és agancsokkal volt művésziileg díszítve. A nagy termet élő pálmafal osztotta ketté: nyolcz ablakos ebédlőre és olvasó-szobára. Innen nyíltak a trónörökösné fogadó szalonja, az öltöző szoba fayence falakkal, hátrább a hálószoba az alcovennel.

A nagykárolyi napok programját főleg vadász-kirándulások töltötték ki s ezek után a kastélyban udvari ebéd volt meghívott vendégekkel. A vadász-zsákmány, mely 58 őzből, 23 őzbakból, 24 vaddisznóból, 12 nyúlból és 5 rókából állt, a lovardában volt kiállítva fáklyafénynél.

A bucsúebéden — melynek tartama alatt Berkes Lajos cigányzenekara húzta a magyar nótákat — a grófi házigazda pohárköszöntővel ünnepelte a fejedelmi párt. «Legyen Fenséged — mondja a köszöntő befejező része — az összekötőkapocs a király és nemzet között és a nemzet boldogságával fokozódjék a Fenséged boldogsága is. E boldogság közepette éljen Fenségedben folyton egy tántoríthatlan meggyőződés és ez az legyen, hogy a magyar él a királyi házáért és hogy míg karjaink el nem száradnak, mi és utána fiaink készek leszünk és lesznek megvédeni a dynastia érdekeit, a trón jogát és az imádott hazát. Most pedig e poharat Fenségedért, fenséges neje Stéfánia főherczegasszonyért és a fakadó rózsabokor legelső, legdrágább és legszebb bimbójáért ürítem». A trónörökös erre így felelt: «Nagyon köszönöm, hogy Nagy-Károlyban oly szép napokat tölthettem. Poharam emelem

A nagykárolyi új kastély. Éjszakkeltől.

Margit grófnéra és az én kedves barátom gróf Károlyi Istvánra. Köszönöm. Éljenek». Esti nyolcz óra után az udvar a pályaházhoz hajtattott s szives bucsúvétel után a különvonatra szállt. Emlékezetes maradt a jelenet, hogy mikor a grófnő bucsúzaskor kezét akart csókolni a főherczegasszonynak, ő fensége szívélyesen megölelte a grófnét s megcsókolta.

Ime, a hol egykor R á k ó c z y lakott, idők és események változtával az uralkodóház nagyreményű trónörököse szállt meg. E két emlék egymás mellett symbolikus jelentőségű: azt jelenti, hogy a Károlyiak ez ősi várban mindenkor össze tudták egyeztetni a nemzethez való ragaszkodást és a szabadságszeretetet a trónhoz való hűséggel.

Azóta a kastély nagy átalakuláson ment át. A nemes izlésű s minden szépért lelkesülő István gróf — ki elődei hagyományos szellemét örökölvén, kiváló szeretettel ragaszkodik az ősi családi fészekhez — újra építette azt. Az átépítés munkája 1894—1896-ig tartott. A homlokzatok egy, részben két és három emeletre emeltettek s négy nagyobb és három kisebb toronynyal bővültek. Az egész kastély, Meinig Arthur budapesti műépítész terve szerint, hatásos francia góth stílben épült, s fölötte kedves benyomást gyakorol a szemlélőre.

A mily lelkesedéssel s szeretettel fogott Károlyi István gróf ősi kastélya fényének emeléséhez, ép oly bőkezűséggel s készséggel sietett Nagy-Károly város kulturális intézményeinek fejlesztéséhez. A teljesen megújított nagy templom, a kegyesrendi ház, a főgymnasium,

valamint a többi új iskola-épületek mind az ő áldozatkészségét hirdetik.

Az új és fényes családi otthonnak, mely mint műalkotás is párját ritkítja, bizonyára büszke kegyelettel fogják gondját viselni a késő utódok.

És miként az ősi kastély az átépítések folytán csak alakot változtatott, alapfalai a régiek maradtak, a hogy az ősök azokat lerakták; úgy marad fönne a kastély falai közt nemzedékről-nemzedékre az ősök férfias erkölcsű, dinasztikus érzésű és honszerető szelleme.

II.

A P E S T I P A L O T A.

Nagy rombolás megy végbe most a Belvárosban. A régi Pest utolsó emlékei is összeomlanak a bontó csákány alatt, hogy a székesfőváros eme közép-pontja az új korral új képet, jelleget, az új szellemmel új külsőt kapjon.

A legrégibb belvárosi házak egyikére: az egyetem-téri 6. számú Harruckern-Wenckheim házra, a hol Deák Ferencz utolsó éveiben élt, és a hol nemes szive utolsót dobbant, szintén ki van már mondva a végítélet. Az új tulajdonos, Andrássy Géza gróf, kinek e ház mellett és mögött négy háztelke van, önként ajánlotta meg a fővárosnak, hogy az Egyetem-tér és a Magyar-utca közt hat öl széles utcát fog nyitni a Károlyi-palota s a kiépítendő Andrássy-házak homlokzata hosszában. Új jelentőségre emelkedik ez által a szomszédos nagy terület is, hol a Károlyi grófok hitbizományi székes palotája épült, a hol remek kertje fekszik és egészen a Magyar-utczáig terjed. Az új utca miatt a palotához új homlokzat lesz építendő s a kert övezete is ehhez képest módosulni fog.

Hadd jegyezzem föl, ennyi újítás küszöbén, a történeti érdekű adatokat, melyek az *egyetem-utczai Károlyi-palota* régibb és közel multjára vonatkoznak.

A mai Egyetem-utca és Egyetem-tér a mult szá-

zadban *Uri-utcza* nevet viselt és e néven a kecskeméti kaputól a Fehér-hajóig, a mai Bécsi-utczáig terjedt. Régi följegyzések szerint az eredetileg 3626 □-ölnyi terület az Uri-utcza felől már 200 év előtt be volt nagyrészt építve, s tulajdonosai a török uralom megszűnte óta állandóan nyilván tarthatók.¹

Az első tulajdonos, a kire a följegyzések visszanyúlnak, Wernlein János István báró budai kamarai administrator volt. Tőle örökölte az óriási telket s a rajta lévő házat 1694-ben Wernlein Edmond József báró. De ez legott túl is adott rajta, mert ugyanazon évben Kurucz István budai kamarai inspektor átírta a fekvőséget 150 frton házzal és kerítéssel Wilfershaimb Miklós cs. kir. élelmezési biztos nevére. Egy nemzedéken át 1744-ig a telek a Wilfershaimb-örökösök kezén maradt. Ekkor megvette tőlük 11,000 frton Zajezdai Patachich Gábor gróf kalocsai érsek a maga és fivérei: Sándor és Lajos grófok számára. «Et quia Alexander deficiebat — jegyzi meg az egykorú 3-ik telekkönyv a 2844-ik lapon — (pro) nepoti Joanni et Ludovico, et si hic deficeret, sororibus».

De a Patachichok négy év mulva, 1748-ban 18,000 frtéért tovább adták a telektulajdont Barkóczy Ferencz gróf egri püspöknek. Így került e szép és nagy terület a Károlyi nemzetséggel rokon kezekbe. A püspöktől azt Barkóczy János gróf szabolcsmegyei főispán «Pálócz és Tarnava örökös ura» kapta örökségben. 1768-ban nov.

¹ L. Rómer Flóris «A Régi Pest. Budapest 1873.»

5-én jött létre közte és Károlyi Antal gróf tábornok közt az adásvevési szerződés,¹ mely szerint a házat és telket, a hozzá tartozó rákosi rétekkal, 33,000 frt vételár ellenértéke gyanánt Barkóczy János gróf átengedte Károly Antal grófnak.

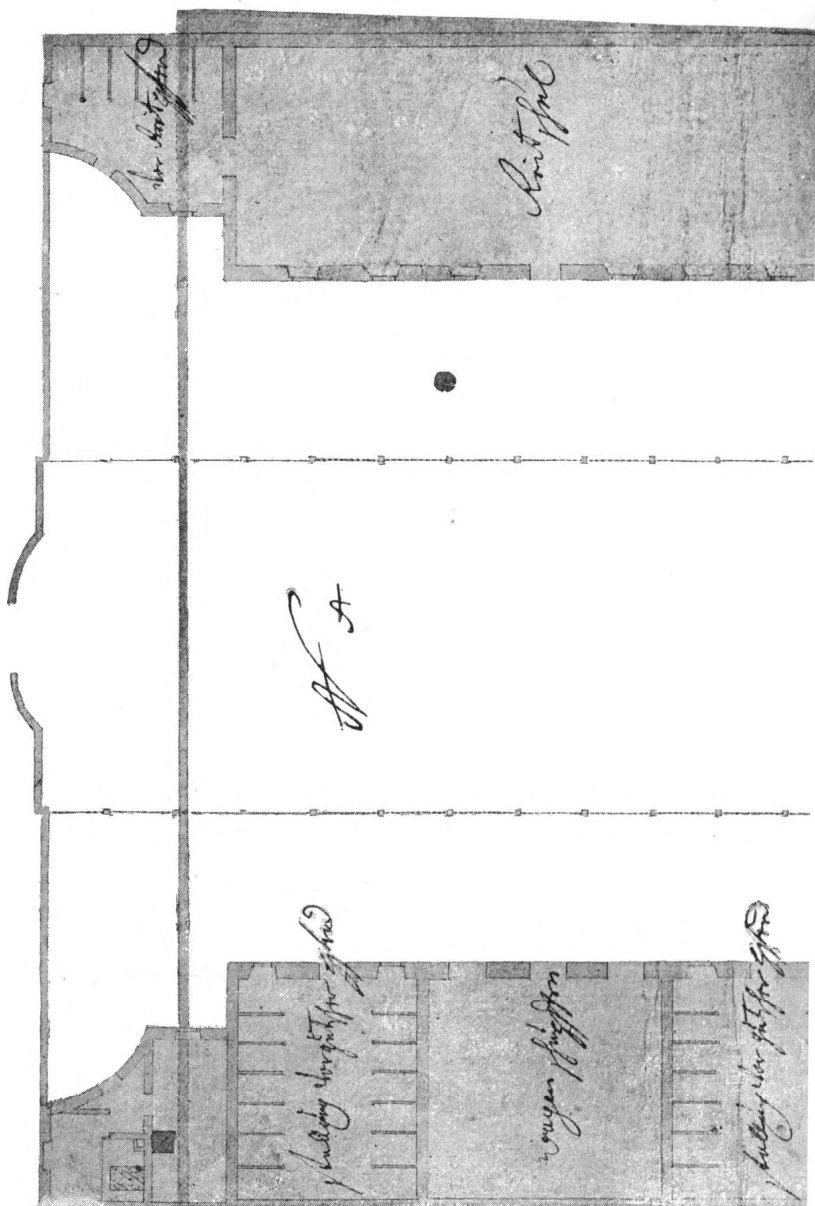
A szerződést Károlyi gróf nevében Gastheimb Károly báró vezérőrnagy írta alá. 1769-ben volt a hivatalos átírás, melynél a gróf részéről Fegyveres János titoknok, a pesti tanács részéről pedig Paschgall György és Katics Antal kiküldöttek voltak jelen. Az átírási okmány szerint a ház akkor az «Uri-utca 24. szám» alatt vala nyilván-tartva; a telek hossza az Uri-utca felől 36-öl, 2 láb, mélysége a szomszédház mentén 89 öl, 4 $\frac{1}{2}$ láb, a Wilfershaimb-utca (mai Gróf Károlyi-utca) felől pedig 101 öl, 2 $\frac{1}{2}$ láb volt. A város kikötötte, hogy a gróf a «város földjussának elismeréseül» évenként 18 frt és 62 denárt fog a házi pénztárba földadó gyanánt fizetni.²

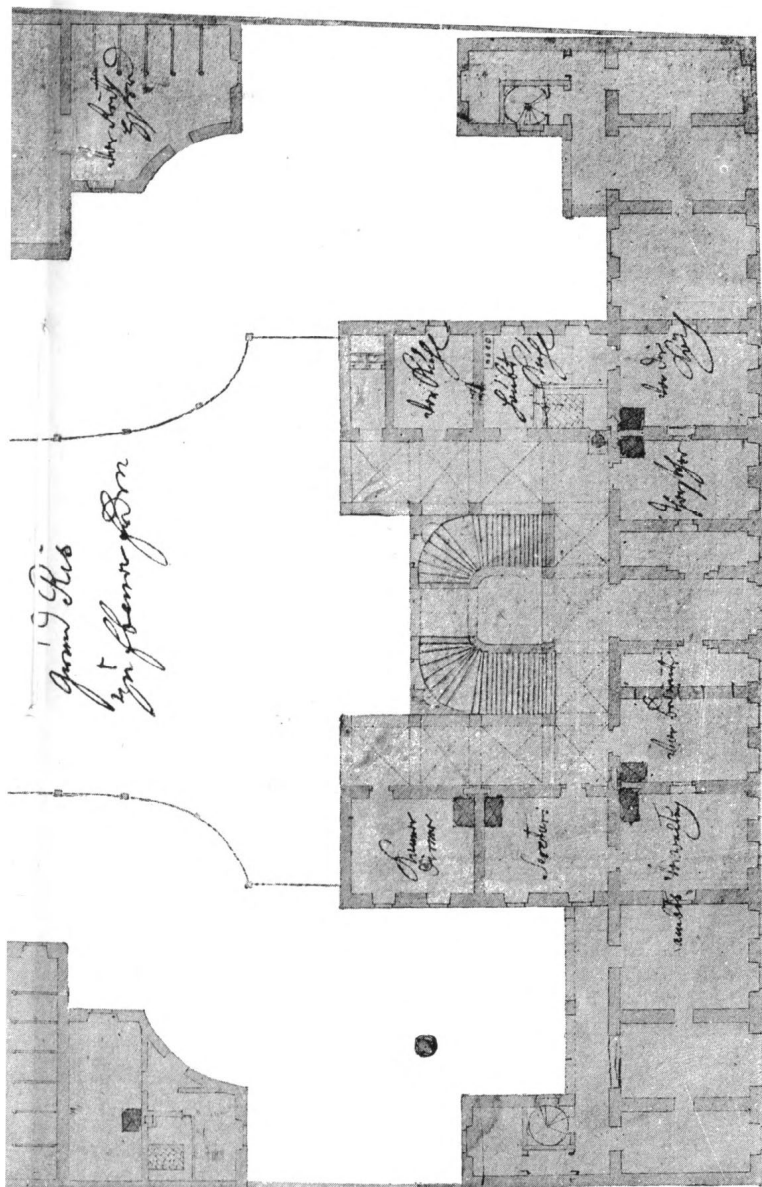
A tőle *szomszédos ház*, az Egyetem-tér felől (a most lebontandó Harruckern-Wenckheim-, illetőleg Andrásy-ház), akkor Harruckern Ferencz báró békés-vármegyei főispáné volt; a másik indirekt szomszédház, a gróf Károlyi-utca felől, Jessenovsky Sámuelé. Amaz utóbb Wenckheim-házzá lett, emez pedig Heckenast-házzá, a melyben ma a Franklin-Társulat intézete dolgozik.

Az adásvétel egyfelől Pest telekárainak meglepő emelkedését bizonyítja. A mit Patachich érsek 1744-ben

¹ L. a gr. Károlyi nemzetség levéltárában 42. fiók, 128. sz. a.

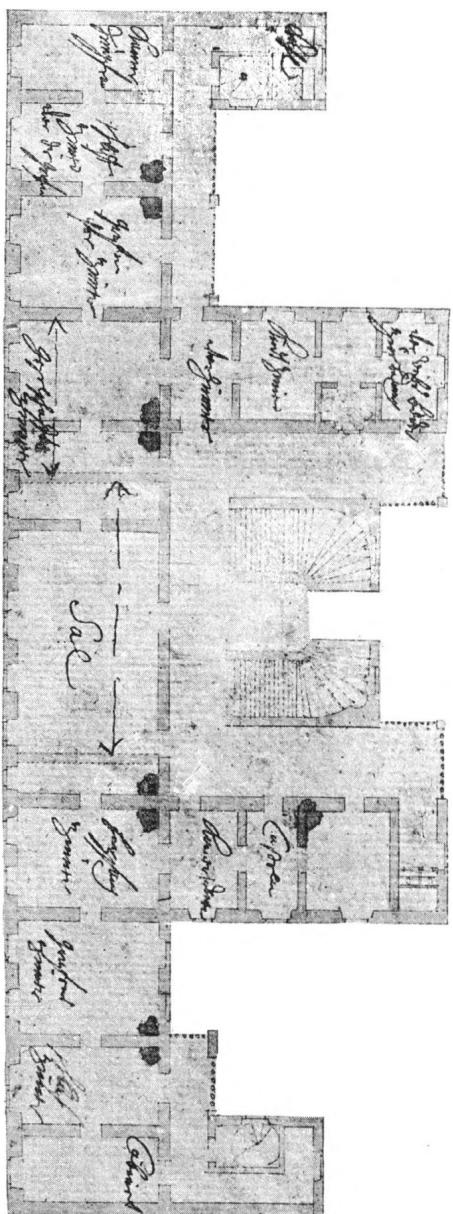
² U. o. 42. fiók, 131. sz. a.

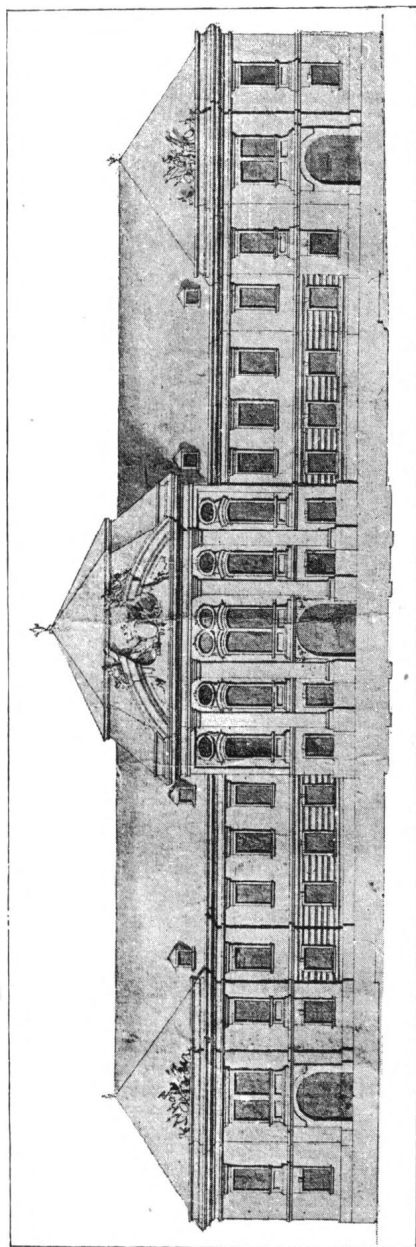

A pesti gr. Károlyi-palota alaprajza 1779-ből.

Az egykori rajz mérete 33,7 cm.

A pesti gr. Károlyi-palota emelének alaprajza 1779-ből.

A pesti gróf Károlyi-palota 1780-ban.

Az egykoru eredeti rajz hossza 36'7 cm.

11,000 és Barkóczy gróf 1748-ban 18,000 frtért vásárolt, azért 1768-ban Károlyi gróf immár 33,000 frtot megadott. Másfelől e telekszerzés annak a szép időnek földerülésére vall, a mikor a magyar főurak az elmaradt régi Pesten kezdtek maguknak székes-palotákat emelni s első kereteit alkották meg a mai Budapest fővárossá emelkedésének a XVIII. század vége felé.

A Károlyi-palota is e nemes fölbuzdulás egyik műve volt. Károlyi Antal gróf 1757-ben házasodott meg: nőül vette Harruckern Jozefa bárónőt, a nagy Harruckern vagyon $\frac{1}{5}$ -öd részének örökösét; s mikor e frigy 11-ik évében fiú született: József gróf, a szülők elhatározták, hogy a gyermek öröme, nemzetségük dicsőségére fényes palotát emelnek Pesten. *Így vették meg a Barkóczy-házat a Harruckern-ház mellett,* s Antal gróf 1779. márczius havában hozzá is fogatott a régi emeletes uriház átépítéséhez és kibővítéséhez, hogy belőle főúri székesházat udvartartással alkosson. Az «ur utcza» homlokzat ábráját egykorú rajz után itt közlöm; a hátul kiépített két szárnyról megjegyzem, hogy egyikükben a gróf hiressé vált *lovardája a paripa istállókkal*, a másikban a kocsiszin és kocsilovak számára az istállók voltak elhelyezve, a hol a vitéz altábornagy és kitűnő úrlovas derekegyházi elsőrendű fajméneséből — mely 17 ménlovat és 173 kanczát számlált — a legszebb példányokat tartotta. A két szárny közt és hátul a régi Rondella-utcza ¹ felé a gróf díszes kertet rendezte-

¹ A mai Magyar-utcza.

tett be. Az összes építkezés — az alapzatok ásatásán s a tervező építőmester tiszteletdíján kívül — 21,251 rénes frtba került. Az alapzatokat a gróf kókai jobbágysai ásták ki urbarium fejében, de mindegyike kapott naponként 4 krt pótlék czímén. A pénz akkori magas értékét tekintve, a fönti összeg legalább ötször annyinak felel meg a mai érték szerint. Ennek illusztrálására elég lesz megemlítenem, hogy ez építkezésnél az első kőművespallér 45, a második 30 kr. napidíjat kapott, a kőműveslegény 27 krt, a kőműves mellett dolgozó napszámos 15 krt, a cserepezőlegény 36 krt és az ácslegény 27 krt, végül, hogy egy fuvar homokért, szállítás nélkül, 6 krt fizettek. Mibe került a palota belső berendezése, arról nem találtam adatot a grófi nemzetségi levéltárban.

Miért választotta Károlyi Antal gróf épen ezt a ház-helyet székesházának, arra a telek szépségén s jó fekvésén kívül gyöngéd érzelmi okok is ösztönözhatték őt. Valószínű, hogy mikor még nem volt Pesten saját háza, apósa házában szállt meg, s mikor fia születése után a házvétel terve megérlelődött benne, a Harruckern-ház melletti szép telekre gondolt első sorban, melyről a Barkóczy rokonság révén tudhatta, hogy eladó. Így építtette az *első Károlyi-palotát Pesten a Harruckern-ház mellé*, jeléül a családi összhangnak, mely őt a neje véreihez atyafiságos és szomszédos viszonyban egyaránt összekapcsolta.

A Harruckern-ház multjáról annyit tudunk, hogy a dúsgazdag Harruckern János György udvari kamarai tanácsos és alezredes-hadbiztos e házat 1715-ben Vorstern Sebestyén Gáspártól vette át; Rómer Floris sze-

Gróf Károlyi Antal altábornagy,
magyar gyalogezredének egyenruhájában 1774-ben.

rint 1500 frt és kamatai fejében, melyekkel Vorstern 1696 óta tartozott Harruckern-nek. A Harruckern-család leszármazásáról szóló genealogiai munkámban előadtam, hogy Harruckern János György a múlt század elején a Vorstern-ekkel egészen más természetű viszonyban állt: második neje ugyanis Vorstern leány volt, s a Vorstern-vagyon szolgáltatott neki alapot azokhoz a vállalatokhoz, melyekkel finansz-zsenije a seregélelmezés terén jelentékeny üzleti nyereséghez jutott s azt birtokszerzés útján később meg is sokszorozta. A nábob egyetlen fia, Ferencz báró, fiörökös nélkül halván el, a nagy vagyon a leányágak közt oszlott szét, hasonlóan a báró Sina-féle vagyonhoz. Az egyetem-téri ház az egyik leányörökös kezével jutott a Wenckheim bárók birtokába, kik már ekkor sógorsági viszonyban álltak a gróf Károlyi nemzetséggel is. Rómer Floris mindenesetre téved, midőn idézett munkájában, mely 1873-ban jelent meg, azt állítja, hogy «a mai báró Wenckheim ház . . . majdnem 160 év óta ugyanazon családhoz tartozik, s így a Kőrösi és némely szerzetes házon kívül majdnem *az egyedüli legrégebb birtokos Pest városában*». Mert hitelesen kimutatható, hogy e ház 1715—1798. években, tehát 83 éven át a báró Harruckern-eké volt, és 1798-ban, a Harruckern-vagyon fölosztásakor, örökségképpen a báró Wenckheim családnak jutván, ennek fiutódai 1829-ig, nőutódai pedig 1873-ig bírták; tehát egyfolytában csak 75 évig. 1873. márczius 25-én adta el D'Orsay Emil grófné e házat, melyet édes anyjától: Wenckheim Francziska bárónőtől örökölt, Hadik Béla grófnak 260,000 frtéért, Hadik pedig

1879. febr. 20-án cserébe adta Andrásy Manó grófnak, kitől fia: Géza gróf örökölte.¹

A mai Károlyi-palota telkének megszerzése óta a székes kastélyok és paloták építése hagyománynya lett a Károlyi grófok családjában. Antal gróf megépítette a pesti palotát. Fia: József gróf átépítette a nagykárolyi ősi várkastélyt. Ennek fiai szintén nagy arányban építkeztek. És pedig György gróf állította az Egyetem-utczában a mai palotát és a csurgói fényes kastélyt; István gróf a főthi kastélyt és emlékszerű templomot emelte; Lajos gróf a nemzeti múzeum körül telkeket szerzett palota-építésre, a mit fia Alajos gróf fényesen befejezett. Eza palota és István fiainak: Eduárd és Sándor grófoknak palotái ma is díszei a múzeum-negyednek.

E fejezetben főleg Károlyi György gróf alkotásáról jegyzem föl az érdekes kortörténeti adatokat.

Az egyetem-utczai palota építését a gróf 1832. márczius havában kezdette meg s a munka 1840-ig tartott a kisebb-nagyobb megszakítások miatt. A palota tervezője a hírneves Pollák volt, a ki a nemzeti múzeumot is tervezte; az építést Koch építőmester fejezte be. Mikor György gróf 1836. május 16-án nőül vette Zichi és Vásonkeői Zichy Karolina grófnőt, Batthyányi Lajosné grófnő nővérét, az új palota még erősen munka alatt állt; s mikor a grófi pár Csurgóról Pestre bejött, kénytelen volt az üllői-úti kis földszintes házban megszállni, a hol Bártfay László grófi ügyész lakott s a

¹ L. A budapesti királyi törvényszék telekkönyvi irattárában fekvő 503. sz. régi telekkönyvi iv és 345. sz. a. új telekkönyvi betét adatait.

levéltár őriztetett. Itt jegyzem meg a nemzetségi *levéltárról*, hogy 1784-ig a nagykárolyi várban, a nemzetiség ősi székében volt a hiteles helye. 1785. január 9-én szállította Károlyi Antal gróf onnan Pestre szoros fedezet alatt, kilencz társzekéren, mert akkor tört ki Szathmárvármegye szomszédságában Hóra vezérlete alatt az oláh lázadás, melytől az okiratok e kincsestára régi helyén nem volt biztosságban. Az elszállítás mély benyomást tett akkor arra a vidékre. Méltán írta Berzeviczy Pál jószágfelügyelő a grófnak, hogy a nép közt egyrészt nagy az öröm, a miért «ezen drága kincsnek securitásáról jókor gondolkozott Excellentiád, mely kincsnek . . . sok familiák hasznát veszik», — más részt nagy az aggodalom, «mintha ezen a földön, mely egyedül az Excellentiád oltalma által virágzik, ennek utána még kevesebbet lehetne tisztelnünk Excellentiádat . . . a mi csakugyan végső boldogtalanságunkra volna». Később a levéltár György gróf új palotájának balszárnyán találta meg végleges és méltó helyét.

1837-ben a fiatal grófi pár a telet Párisban töltötte, s ekkor vásárolta be ott a palotába szükséges selyemszőveteket és bútorokat. Ugyanez év nyarán Pestre költözött s a balszárny első emeletén a mai levéltári helyiség fölött rendeztetett be magának ideiglenes lakosztályt. Itt született július 5-én Károlyi Gyula gróf.

Az építkezésnek 1838. márczius havában akadályta támadt, mikor a *nagy árvíz* sújtotta a megíjódott Pestet. A palota új falai sokat szenvedtek. A kapu alatt a csatorna fölszakadt, az új kert üvegháza elpusztult, s az

emeleti termek is annyira megrongálódtak, hogy valamennyit tisztíttatni kellett, mielőtt a festést, aranyozást megkezdhatték volna. Mikor a vész tetőfokát érte el, a grófi család emberbaráti szívvel engedte át a palotát a menekülőknek. Wesselényi mentő csónakján 200 hajléktalant telepített oda, a kik a nagyteremben és a három szalonban szalmán és szénán hálhattak, s a grófi szakács naponta kétszer adott nekik egy-egy tál meleg ételt. Wesselényi naplója megemlíti, hogy a grófi pár a mentésben önfeláldozással járt elől. A veszedelem első rémhíreire ugyan a budai várba menekültek, de mihelyt a védelem és oltalom szervezkedni kezdett, a gróf csónakja hozta az első kenyérszállítmányt, a grófné pedig *maga vette át* az intézkedést a körülárasztott és menekültekkel telt grófi palotában.

1839-ben a palota nagyrészt már lakható volt. Ez év február 17-én született ott Károlyi Victor gróf. Teljesen befejezve a belső berendezés mégis csak 1840. végén lehetett, mert az ünnepélyes házavatás 1841-ben ment végbe. Egykorú följegyzések szerint a palota összesen 1.240,000 váltó forintba került, vagyis mai értékben 496,000 frtba, a miből a belső berendezésre 13,800 frt esett. Megemlítenő, hogy az akkor még ifjú Ybl Miklós ott dolgozott az építkezésnél Koch oldalán.

Az empire-stílusban épült hatalmas emeletes palota kívülről korántsem árulja el azt a fényt és kényelmet, mely belül honol. A genialis műépítő fölötte praktikusán és elmésen használta ki a beépíthető területet; nincs e nagy palotában egyetlen sötét, kényelmetlen vagy haszna-

Gróf Károlyi György 1830-ban.

vehetetlen helyiség sem. Modern palotáink közül vajmi kevés dicsekedhetik ily előnyökkel.

Az egész épület terméskőből és téglából épült, még pedig rendkívül szilárdan. A pinczék és a földszinti helyiségek dongaalakú boltozattal vannak ellátva, az emelet termei csapgerendázatúak.

A földszintet a következő helyiségek foglalják el: oszlopos főbejárat az Egyetem-utczáról három lépcsőházzal, cselédszobák, ruhatárak, konyhahelyiségek, ezüstkamra, a levéltár 4 nagy szobában, légfűtési helyiségek, kettős istálló 19 lóra, kocsiszinek, kapukijárat a Gróf Károlyi-utczára stb. Az összes földszinti helyiségek száma 77. A palota tágas udvarát félköralakú vasrácsozat választja el a mögötte elterülő 2500 □-öl térfogatú díszkerttől, melynek hátsó bal sarkában áll az üvegház és a kertészlakás.

A földszintről az emeletre öt kőlépcsőzet visz föl. A mozaikkal burkolt nagy lépcsőházban lévő háromágazatú fölépcső vörös márvány, a többi homokkő. Az első emeleten vannak a szalonok, ezek száma kilencz; közülök hétnek ablakai az Egyetem-utczára szolgálnak. Valamennyinek díszes mennyezete van. A hatalmas díszterem és fogadóterem falai fehér műmárvánnyal s arany léczezettel, a többieké vörös vagy zöld selyemmel borítvák. A könyvtárterem mellett van a gróf dolgozó szobája. A könyvtárterem a kertre néz; a műmárvánnyal borított ebédlő pedig a kisebb világító udvarra. A könyvtárteremből három üvegajtó vezet az udvari erkélyre. A képtár falait zöld selyem borítja; a kisebb világító udvar felé félkörben kihajló és faonvasból ké-

szült magas ablak a képtárban déli növények elhelyezésére van szánva. Innen juthatni a kápolnába, melynek diszítése igen ízléses; a mennyezet aranyozott tölgyfából készült, a falakat pedig zöld selyem fűdi. Nemes ízlésre vallanak a dolgozó szobák, úgyszintén a hálótermek. Az első emeleti helyiségek száma 83. E számok némi fogalmat adhatnak arról, mily imposans arányú a Károlyi grófok eme székes palotája.

Jelenleg a palota jobb szárnyának nagy részében özv. gróf Károlyi Györgyné, szül. Zichy Karolina grófnő; a palota többi részében pedig özv. gróf Károlyi Gyuláné, szül. Pálffy Geraldine grófnő és gyermekei laknak.

A 40-es évek nagy boldogságban látták Károlyi György gróf családját az új palota falai közt. A két első fiúgyermek után ott született 1841. november 19-én Károlyi Gábor gróf és 1845. február 2-án Károlyi István gróf. A boldog szülők hat gyermeke közül csak kettőnek nem szülőháza a székes palota. Károlyi Tibor gróf 1843. szeptember 26-án Pozsonyban, az anyai nagyszülőknél, Károlyi Pálma grófnő pedig 1847. márczius 28-án Bergamóban született. Senki se hitte volna életük e delelő korszakában, hogy 1848 után a felhőtlen ég annyira beborulhasson s annyi aggodalmat, bánatot, gyászt hozzon a főuri pár érzelmi világára.

A verőfény évein át az új palota valódi középpontja volt a magyar közélet kitűnőségeinek, kiket Széchenyi István gróf vezetett egy új Magyarország megalkotására, a mely «nem volt, de lesz». Innét indultak ki a hazafias mozgalmak az árvízsujtotta Pest fölújítása, az

orsz. magyar gazdasági egyesület, a lánczhíd-társulat és a tiszavölgyi társaság megalapítása dolgában. Károlyi György gróf, mint a nagy Széchenyi kebelbarátja s a reformok terén buzgó munkatársa, ott volt nagy vagyonával, nemes szívével, lelkesedésével minden érdemes vállalatnál, a mi előmozdíthatta a magyar újjászületést. Tudva van, hogy áldásos működését ebben az irányban még az 1825-iki országgyűlés alatt kezdte meg, a mikor Széchenyi példáján indulva 40,000 pfrttal lépett a magyar tudós társaság első alapítóinak sorába.

A grófi palota vendégszerető falai közt megfordultak a magyar politika, tudomány és irodalom kitünőségei. A pártközi korlátok ott megszűntek. A hatalom köréből elég fölemlítenem József nádor első szülött fiát: István főherczeget, a ki ismételve volt a palotának szálló vendége, a hányszor valamelyik pesti bálba átjött Budáról s a jégzajlás miatt (állandó híd nem lévén) éjnek idején oda vissza nem térhetett. Az ellenzéki politikusok közül elég Wesselényi Miklós báróra hivatkoznom, ki szintén ismételve szállt meg a palotában, azt a szobát használván, a hol most a kis grófnők laknak. Híres notapere idejében 1839-ben másutt lakott, de mielőtt fogságát megkezdte, február 9-én eljött bucsúzni a palotába. Egy *illetékes szemtanu* előadása szerint (kinek tekintélyére alább külön is hivatkozom), a bucsúzás alkalmával a gyermekszobát is fölkereste, a kis Gyula grófot fölemelte, megcsókolta s így szólt hozzá: «Reménylem, *anyád jó hazafit fog belőled nevelni*».

Ez időszak szellemének méltó hangot adott a nemzet

költője: Petőfi Sándor abban a bájos versében, mely *Zichy Károly gróf két leányát: Károlyi Györgyné és Batthyányi Lajosné grófnőket* dicsőíti. Álljon itt a költeményből e néhány versszak:

— Láttatok-e a két tündér virágot,
Borús hazánknak két sarkcsillagát?
Evezhetsz bátran nemzetem hajója,
Nem veszthet az célát, a ki ilyet lát.

Én láttam, láttam! . . . megmutatta őket
Szent vágyaimnak a szövétnekfény;
Hanem mi volt e fény a lánghoz képest,
Melly akkor égett keblem belsején!

Ott álltak ők, mint égi jelenések,
Szokatlan köztünk ilyen látomány . . .
Hahogy sokáig néztem volna őket,
Szemfényemet vesztettem volna tán.

S hallottam édes ajkaik zenéjét,
Hallottam őket halkán mondani,
Mit tetteik rég fenszóval beszélnek,
Hogy ők a honnak hű leányai.

Miért nem voltam a lég ajkaiknál?
Hogy vittem volna szét e hangokat,
Mint nap-világot minden egy magyarhoz,
Kit éj környékez honfibú miatt.

Ragyogjatok ti ébredő hazámban
Hajnalsugárul, testvércsillagok!
Sugáritokra, Memnon szobraképen,
A nemzetáldás zengedezni fog.

De jött a derű után hosszú, mélységes ború. Jöttek a szabadságharcz izgalmai, megpróbáltatásai; jött az ide-

Gróf Károlyi Györgyné, szül. Zichy Karolina grófnő 1846-ban.

Barabás rajzolta és Robinson H. acélba metszette kép után.

gen kényuralom, a bitófák és börtönök korszaka . . . Sokat tudnának ezekről is e palota falai beszélni.

Mint a történet krónikása, nem hivatkozhatom a kövek néma tanuságtételére. A történeti bizonyítás beszélő tanukat kíván. Szerencsémnek tartom, hogy két illetékes tekintélynek, két kiváló tanunak előadását használhatom föl az alábbiakban. Egykorú *naplógyűjtemény* az egyik; Bártfay László, a magyar tudományos Akadémia levelező tagja, a gróf bizalmas belső embere és uradalmi ügyésze, jegyezte föl abban személyes tapasztalatait, bizalmas értesüléseit e zord idők alatt. Korábbi naplójegyzetei, a mik a szabadságharcz előtti időkről szólnak, a nemzet közkincse gyanánt *a nemzeti múzeum kézirat-tárában* őriztetnek s gazdag adatforrás gyanánt már ismételve föl is használtattak. Az *1849. január 5-től 1851. január 29-ig terjedő töredék* mindeddig a grófi nemzetségi levéltárban őriztetett. Történeti anyagát a család engedelmével én használom itt föl először, a nyugodtabb ítéletű jelenkori nemzedék számára tanulság okából.

Ennél is sokkal jelentékenyebb, mert élő tekintély, az a történeti forrás, a kire hivatkoznom szintén szabad: özv. Károlyi György grófné, szül. Zichy Karolina grófnő ő nagyméltósága. Az ő átható emlékezete s a történeti igazság iránt szigorú érzéke kiegészítik a naplót mind abban, a miben ez hézagos vagy csupán vázlatos maradt.

Teljes lojalitással és szabatossággal vélek eljárni, midőn a *napló* szövegének tömör *kivonatát* itt közzé téve, a fontosabb tételekhez hozzá kapcsolom amaz idők

e nagytekintélyű *szemtanujának* és részesének *előadását*, ki nemzeti történetünk iránt hő kegyelettel őrizte meg ez események emlékét, azokról régebben előttem is nyilatkozott s most fölhatalmazott, hogy az általa hitelesített adatokat a palota történetének teljessége czéljából, a forrásra való hivatkozással és a késő utódoknak is tanulságos hagyományul, fölhasználhassam szerény munkámban.

«Vigilate et orate, ne fuga vestra sit in Sabbato, aut hieme.» Így kezdi írását Bártfay ama rettenetes téli napon (1849 január 5.), mikor Windischgrätz herczeg hadtestjei a szerencsétlen moóri csata után a fővárosba bevonultak, hogy azt hónapokig megszállva tartsák. Reggel jött ennek riasztó hire Budáról! Délben már dragonyosok álltak a Károlyi-palota kapuja előtt. Jellacsics szállásmestere hívatta az ügyészt és szállást kívánt a bán számára. Mutatták neki a jobb szárny emeletén a kertre néző szobákat, de ő azokat keveselte s az utczai nagy lakosztályt kívánta, sőt megjegyezte, hogy «Se. Excellenz wünscht auch die Kost haben!»

E följegyzést az említett *élő szemtanu* azzal egészíté ki, hogy a város eredetileg más palotát jelölt ki Jellacsicsnak lakásul, de a bán ezt felelte: «Ich will im Palais Károlyi Wohnung nehmen».

Ez alatt a városházán óriási volt a zavar. A kapu előtt szitkozódott a vezérkar főnöke: «*Na ihr niederträchtigen Lumpen, Rebellen, Kossuthianer, da sind wir! Wir werden schon Ordnung machen, ich werde euch schon ausmerzen!*» Egyben öt dandár: 70 ágyú, 5000

ló, s mintegy 25 ezer harczos elhelyezése, a szállás és eltartás terhe a lakosságra háríttatván, elrendeltetett. A palotában Jellacsics hadsegéde, Casetti, 20 személyre, majd 35-re ebédet rendelt; tényleg csak 16-an ettek a grófi konyháról. A következő napokban 40 és 50 volt a bemandott terítékek száma; január 7-én *azt is meghagyták, hogy pezsgő ne hiányozzék*, s a szerezsánok is kapjanak enni. Ugyanekkor kitűzték a városház tornyán a fekete-sárga zászlót, kezdetét vette a fegyverátadás kényszerű fővárosszerte. Így a napló. Érdekes adalék az *élő szemtanu* közlése, hogy a míg a bán a palotában lakott, minden lépcsőzeten, folyosón és kijárásoknál 2—2 szerezsán feküdt, a nagy kapu alatt pedig 30 darab. A családtagoknak, ha ki akartak menni, ezektől a veres köpenyesektől engedelmet kellett kérniök s rajtuk keresztül lépni, mert *nem volt bennük annyi tisztesség, hogy föllálljanak s utat engedjenek*.

Csakhamar megkezdődtek az elfogatások.

Január 6-án a grófi palotában fogták el Szapáry Antal grófot s 40 fegyveres közt vitték vizsgálati fogásba. Ez erőszakos rendszabály okát a napló előadása alapján abban vélem, hogy a gróf, ki ismételten szálló vendége volt a palotának, ott bírt szobájából a bejáró katonatiszteket pár nappal előbb «kiutasítgatta, gróf Pálffy Móríczt» pedig «kidobta». A napló e följegyzését az *élő szemtanu* azzal egészíti ki, hogy Szapáry Antal gróf több más urakkal éppen theázott a grófi családnál, mikor a szerezsánok érte jöttek és elvitték.

Megrázó tragédia első jelenetét látta a palota *január*

g-én este: akkor fogták el ott Batthyányi Lajos gróf minisiterelnököt s indították hosszú golgotha-útjára, a vértanuságba.

A *napló* — nyilván az első izgalmak hatása alatt — csak néhány szaggatott sorban szól ez eseményről, megemlítve, hogy két osztrák katonatiszt ült be vele a bérkocsiba, mely őt a vizsgálati fogságba vitte.

Teljes képet ad a történekről az *élő szemtanu* elbeszélése. Közlöm kimerítően, a hogy következik.

Batthyányi Lajos gróf — tudvalevőleg — élén állott az országos küldöttségnek, mely a császári fővezérnél a fővárosba leendő bevonulása előtt a táborban tisztelgett, hogy parlamentair gyanánt közölje vele a nemzet törvényes kívánságait. «Lázadókkal nem alksuszom» — felelt Windischgrätz — s a küldöttség elszéledt eredménytelenül. Batthyányi Lajos gróf ekkor Pestre ment, engedve *Windischgrätz kívánságának*, hogy: *Pesten várja be feleletét*. Magyarország első minisiterelnöke büszkén háritotta el magától a biztos menekülés alkalmát, melyet egy osztrák tiszt — a ki régebben személyes barátja volt és nem bizott Windischgrätz szavában — önként kínált neki. Ez a tiszt azt üzente a grófnak, hogy bizonyos találkozó helyen várni fog rá, saját lovait ajánlja föl s maga vezeti biztos helyre, a honnan könnyű lesz a menekvés. Batthyányi azonban nem akarta hinni, hogy rá, mint parlamentair-re, Pesten bármi veszedelem várhasson, ezen felül földözetet remélt István főherczegnádor részéről, a ki a minisiterelnöki rendeleteket ellenjegyezte. Törvényes alapon el se volt képzelhető, hogy

a magyar királyi kormány elnöke hóhér keze alá juthasson! A kamarilla gyűlöletét nem ismerte még akkor, szegény Batthyányi gróf.

Január első napjaiban Pesten várta Windischgrätzet. A végzetes estét a *Károlyi-palotában* töltötte, hol a *grófi pár* asztalánál együtt vacsoráltak még kívüle: a házi úr és háziasszony, Károlyi István gróf, Orczy Lajos báró, Almássy György és Festetics Géza grófok. Éppen a Windischgrätz táborában történeteket beszélt el Batthyányi a társaságnak, midőn *kardcsörtetés* hallatszott, s a komornyik jelentette, hogy *egy osztrák katonatiszt egyenesen a szalonba akar belépni.*

Ez a *grófné szalonja* volt. A palotát nagyrészt Jellacsics bán foglalta volt le; csupán a *grófné lakosztályát és szalonját hagyta meg a grófi családnak*, a hol lakhatnak és vendégeket fogadhatnak.

Károlyi György gróf rögtön kiment a szalon mellett lévő zöld galeriába a katonatiszthez, megkérdezni tőle, mi a kívánsága? A tiszt azt felelte, hogy majd *csak a grófné szalonjában fogja megmondani.*

A párbeszéd kettejük között szórul-szóra így folyt tovább:

Károlyi György gróf: «Ohne vorgestellt und angemeldet zu werden, kann Niemand zu der Gräfin; auch haben wir Gäste.» (Bemutatás és bejelentés nélkül senki sem mehet a grófnéhoz; különben vendégeink is vannak.)

A *tiszt* (hátra nézve s az előszoba felé mutatva, hol mintegy 30 fegyveres katona állt): «Ich habe die Macht hinter mir». (A hatalom mögöttem van.)

Károlyi György gróf: «Der Macht kann ich nicht entgegen handeln.» (A hatalom ellen cselekedni nincs módomban.)

Tényleg nemcsak az előszobában, hanem kijebb a lépcsőházban is fegyveres cserepárok mutatkoztak.

A gróf visszavonult a szalonba, a hol terítve volt. A tisztt követte, aztán megállt az ajtó mellett, a szalon sarkában, s a jelenvoltakat sorra végig mustrálta éles, szúró szemeivel. «Talán az egész társaságot el akarja vinni», jegyezte meg Károlyi István gróf hangosan, e fixirozásra nem minden gúny nélkül.

Most fölállt Batthyányi Lajos gróf s így szólt a tisztnek: «Ich kann mir vorstellen, wem sie suchen. Machen wir schnell». (El tudom képzelni, kit keres; végezzünk gyorsan.)

A *tiszt* csak ennyit kérdezett: «Habe ich die Ehre mit Grafen Ludwig Batthyányi zu sprechen?» (Batthyányi Lajos gróffal van szerencsém beszélni?)

«Úgy van», felelt Batthyányi.

Most a *tiszt* a háziasszony felé fordult s előadta mentségét föllépéseért, melyből kiviláglik, hogy az utasítást Windischgrätztól, ellenben az információt a palotában lakó, tehát a körülmények felől tájékozott Jellacsics-tól kaphatta: «Entschuldigen Frau Gräfin, — mondá — aber ich habe auf *hohem Befehl* in *Ihrem Salon* unangemeldet treten müssen, und durfte nicht eher sprechen, bis ich denjenigen nicht gefunden, den ich wegzuführen den Befehl habe; *da man fürchtete, Frau Gräfin würden ihn zu entfliehen helfen.*

Ez épp oly gonosz, mint együgyű magyarázatra senki sem felelt egy szóval sem.

Batthyányi Lajos gróf némely megbízást adott Orczy Lajos bárónak, üzeneteket a felesége számára ennek nővére, a háziasszony útján; mert Batthyányi grófné ekkor atyjuknál: Zichy Károly grófnál volt Pozsonyban. Aztán követte a tisztet s a 30 szuronyos katonát.

Előbb a Neugebäudebe vitték, aztán a budavári helytartósági épületbe, hol csakhamar találkozhatott Károlyi István gróffal, mint fogolytárssal.

«Ez így, és nem máskép történt» — jelentette ki előttem a fentidézett *magas tekintély*. — «Különféle módon beszélték eddig ezt a szomorú részletet, de *ez a valódi tényállás.*»

Nyomasztó síri csend borult a palotára az ezt követő két héten át. Csak időnkint zavarta azt meg a tiszai hadjárat folytán csapatok átvonulása és sebesültek érkezése. Január második felében a pesti helyőrség nagy része eltávozott a fővárosból. Az utolsó héten a főhadiszállás szintén összehajlott, hogy Czeglédre siessen.

Január 26-án Jellacsics bán, számos főtiszttel búcsúlátogatásra ment magához Károlyi György grófhhoz, megköszönvén a két havi jótartást. A bán azonban ezúttal csak szállást változtatott: az Egyetem-utczából Budára költözött, hol január 31-én nagy gyászünnepe volt Lamberg holtteste fölött s másnap requiem tartatott ágyúk dörgése közt.

A *napló* a bán búcsúzása alkalmával nem említi, mert nem tudhatott róla, de az *élő szemtanú* ma is bizo-

nyítja, hogy Jellacsicsnak alapos oka volt *csupán a grófnál* tisztelegni *s nem a grófnénál is*, holott a háziasszony a palotában lakott az egész idő alatt. Sőt ezt az okot el se titkolta a bán a gróf előtt, mert így nyilatkozott: «Ich habe von der Gräfin gehört, *sie würde mich nicht empfangen wollen*, und da müsste ich mit meinen Serezsänen eindringen, um die Thür mit Gewalt zu öffnen.» Az élő szemtanú azonban azt jegyzi meg arra a lova-giasságra: «Jól is tette, hogy elmaradt, mert *a grófné valóban nem fogadta volna*, s akkor megesik a skandalum Jellacsicson, hogy a «chevaleresque General die Thür mit Gewalt geöffnet hätte».

Ekközben az elfogatások egymást érték, s a kivégzések sora is megkezdődött. A hadbíróság e napok alatt ítélte Lázár grófot tiz évi, Czuczort (egy dal miatt!) hat évi várfogságra. Ugyanekkor kapott Károlyi István gróf fölszólítást a maga igazolására.

Írásban védelmezte magát (Bártfay fogalmazta meg a védíratot); ez nem találtatván elégségesnek, február 22-én Budára idéztetett személyesen. Márczius 11-én volt a tüzetes kihallgattatása és akkor szabad lábon hagyták, de csak ideiglen. Április 3-án *ellene is kiadatott az elfogatási parancs*.

A *napló* szerint esti 6 óra után három tiszt gyalog jött a palotába, s félóra múlva két kocsi gördült ki a kapu alól: elül a gróf batárja, hátul egy bérkocsi. Az utóbbiban két tiszt ült, az elsőben pedig István gróf egy tiszt oldalán *s fönn a bakon a kocsis mellett György*

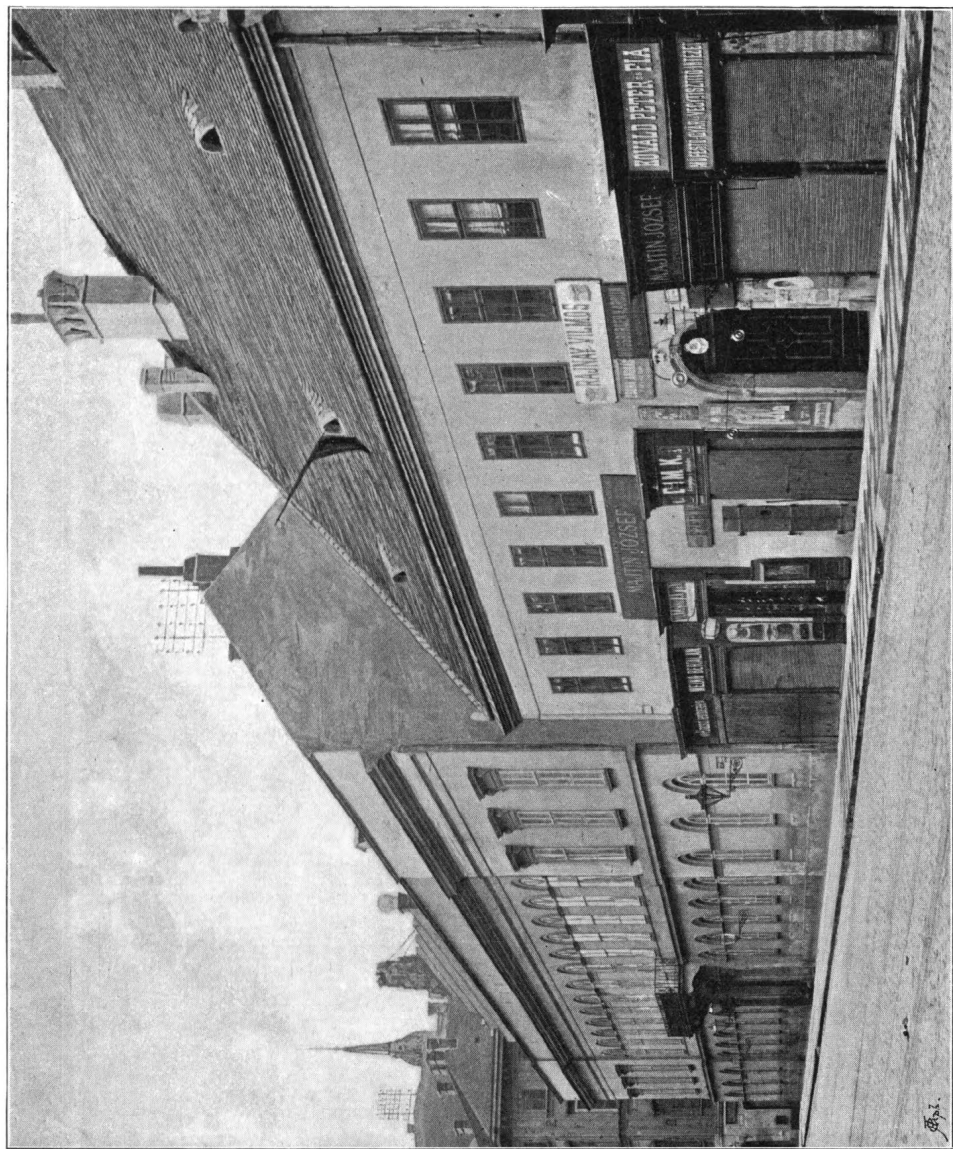
gróf, ki szeretett bátyját gyöngéd ragaszkodással kísérte börtöne ajtajáig a Neugebäudebe, honnét még az nap átvitték István grófot a budai helytartósági épületbe. Ugyanott állt Batthyányi Lajos gróf is őrizet alatt.

E följegyzést az *első szemtanú* így egészíti ki: Károlyi István gróf és leánya: Geraldine (most özv. Pálffy Pálné grófnő) a palotában laktak e szomorú télen. Éppen ebédnél ült együtt a család, mikor megjelent az ebédlőben Dwonkovszky (emigrált lengyel lovag, holtig vendége György grófnak) és súgva közölte a grófnéval, hogy egy katonatiszt és két katona fiakkal várják István grófot, hogy elvigyék. A grófné ezt legott közölte férjével; de István gróf is mindjárt észrevette, mi készül. Fölkelt, elbucszúzott leányától, György gróftól és családjától, s két mankóra támaszkodva (beteg volt akkor) kiment a tiszthez. A bérkocsi aztán elrobogott velük. A grófné csak egy év múlva látta őt viszont, mikor férje megbízásából Theresienstadtban meglátogatta.

A hadbíróság a maga foglyait csakhamar kénytelen volt más börtönbe vitetni, messze a magyar fővárostól, kívül az országon. Közeledett a Tisza felől a győzelmes honvéd sereg, a császári hadak sietve ürítették ki Pestet és hátráltak az osztrák határhoz. Windischgrätz leköszönt, a visszavonulást már Welden hajtotta végre. Április 22-én szállították el a foglyokat Székesfehérvárnak, kerülő úton a Bakonyon át. Bucszúzásra megjelentek a Károlyi palotából 6 órakor a budavári főparancsnokság előtt: Károlyi György gróf, Károlyi Sándor gróf és Geraldine grófnő (Károlyi István gróf két gyermeke),

továbbá Bártfay Lászlóné, Octavie k. a. nevelőnő s az abbé. A profószt kíséretében csatlakozott hozzájuk Károlyi István gróf, s gyalog mentek a General Commandóba. Az udvaron már készen álltak a kocsik, s a fogoly szállítmány nagyobb részét fölveendő ökrös szekerek. Ott volt a foglyok közt Batthyányi Lajos gróf és Zselinszky is.

A szállítmány földözetére gyalog és lovas őrség vala kivezé nyelve Lang százados alatt, a ki elég embertelen volt kijelenteni a grófoknak, hogy magukra vessenek, ha útközben a rebellisek megtámadják a szállítmányt, mert az őrcsapat ugyan el fog esni az utolsó emberig, de előbb a foglyokat végzi ki egytől-egyig. E fenyegetést a szintén jelen volt Batthyányi Lajosné grófasszony is hallotta és Károlyi György gróffal legott Welden táborszernagynál jelentkezett kihallgatásra. A császári fővezér segédtisztje: Hoyos gróf azzal fogadta őket, hogy a táborszernagy beteg, vele nem lehet beszélni; de forduljanak Zeisberg altábornagyhoz. Ezt meg is tették. Zeisberg csakhamar fölhevatta a kapitányt, s nyíltan kárhoztatta népjogellenes fenyegetését, a grófokat pedig megnyugtatta. De e zuhany csak félig hűtötte le azt az embert, mert alig indult útnak a szállítmány, brutális hángon figyelmeztette a grófokat, hogy csendesen viseljék magukat, mert különben vasra vereti őket. A szomorú menet, elül s hátul lovas kísérettel, két oldalt cserepárokkal, reggel 8 óra körül fordult ki a fehérvári kapun Promontor felé, nagy ívben kikerülendő Bicskét, Tatát s Komáromot. Elül ment a maga fogatján Károlyi

A pesti egyetemutczai Gróf Károlyi-palota és a Harruckern-Wenckheim-ház.

István gróf (József komornyikot is magával vihette), később Zselinszkyt is maga mellé ültette; utána haladt Batthyányi Lajos gróf, szintén a saját fogatján, hátrább az ökrös szekerek következtek a többi foglyokkal, a kik közt volt állítólag Szilágyi (Virgil?) is. Ez nap délután takarodott ki Budáról a Jellacsics serege; vontató gőzösök (4 vagy 5) a Dunán, mintegy ezer hadi szekér a tétényi úton vitte a hadi málhát, podgyászt, lőszereket. Egész éjjel közlekedtek a hátráló csapatok a pesti hajóhidon át, melyet aztán végül kora reggelre (23-ikán) fölgyújtottak.

A honvédsereg nyomon követte a császáriakat a fővárosba. Károlyi István gróf fia: Sándor itt lépett be *atyja huszárezredébe* századosi ranggal s Klapka hadtestéhez osztatván be, ennél is maradt Komárom kapitulációjáig. Az első csapatok Czinkotától már délelőtt bevonultak Pestre, melynek utczái hirtelen átalakultak: trikolor lengett a házak faláról, ablakaiból, és ujjongó embertömeg virágozta, pántlikázta, koszorúzta az érkező magyar husárokat. Károlyi György gróf délután befogatott s kikocsizott a czinkotai honvédtáborba többed magával; ott értesült a debreczeni eseményekről, a függetlenségi nyilatkozatról s a győzelmes tavaszi hadjárat részleteiről.

Beköszöntött május hava, vele *Budavár ostroma, Pestnek bombázása*. A napló élénk színekkel adja ez eseményeknek sorozatos rajzát. Bártfay ugyan nem vett tetteleg részt bennük, de megfigyelte folyvást a megfigyelhetőket, s pontosan föl is jegyezte naplójába a látottakat.

Május 4-én délelőtt Toldyval járt az alsó Dunasoron, mialatt a budai szőlők s a városmajor felől a honvédágyúk megkezdték a vártörést, s Hentzi golyói feleltek, még Pestnek is juttatván belőlük. Délután a bombázás erősödött, a várban tűz ütött ki; Bártfay estig háromízben is fölment a palota födelére s a kőczímer mögül nézte az ostrom folyását. Esti 10 óra körül Hentzi erősen ágyuztatta Pestet, legtöbb kárt tévén a dunaparti, a Lipót- és a Teréz-városi házakban. A pestiek egész éjjel virrasztottak; Bártfay is csak hajnali 3 óra után tért nyugalomra, bár álmában is hallotta a szakadatlan dörgést.

Másnap délután 5 óráig folyvást szóltak az ágyúk. Ekkor Bártfay apró fegyver ropogását hallotta a bécsi kapu körül: ez volt az első roham. A grófi család a szörnyű éjszakán át a palotában volt s csak a következő délután hajtatott ki Fóthra. Bártfay szintén a grófokkal tartott volna, ha beteg ángya mellett nem kell maradnia, a ki nem sokkal ezután meg is halt.

6-án tovább ágyuztak a harczoló felek. A pesti nép a városligetbe menekült. Ez így tartott 7-én s 8-án is. Ez utóbbi napot követő rémes éjszaka Bártfay le sem húnyhatta szemét. Éjfél után 2 óra felé a pesti kálváriához ment Waltherr László grófi levéltárnokkal s onnan nézték reggel 8-ig Pest pusztulásának képét. A Károlyipalotán is esett némi kár: egy bombaszilánk csorbát ejtett a tűzfalon.

Most két napig szünet következett. Május 12-én az ágyúharcz annál nagyobb erővel tört ki újra, s tetőfokát

osztrák részről 13-án esti 7 órától éjfélig érte el. Bártfay és Walther 32 égő házat számláltak meg a kálvária dombjáról, meg a soroksári töltésről, a hol hajnalig maradtak. A palotát ekkorra mindenki elhagyta; Bártfay beteg ágyával az üllői-úti grófi házba költözött ki; az uraság minden értékes ingója kocsikon Fóthra szállíttatott.

Május 16-ika ismét álmatlan éjet hozott a pestiekre. A honvédségük esti 11 órakor fölgyújtották a királyi palotát, s a pestiek attól tartottak, hogy Hentzi megint bombázni fogja a várost a jobb parton. Ezt — úgy látszik — a második ostromroham akadályozta meg, melyre a honvédség már ekkor készült s azt másnap éjjel meg is cselekedte.

Csaknem szakadatlan tüzelés után esett meg a *május 19-ki roham*, melyet Bártfay a Walther-testvérekkel a soroksári gátról nézett az éj nagy részén át.

Másnap esti 10 órakor az ostromlók a szuronytámadást megújították. Bártfay hajnali fél 3-ig kitartott a gáton, de a sok álmatlanság már akkor erőt vett rajta és az üllői-úti házba sietett. Reggel 8 órakor fölébresztette az örömhír, hogy a *budai várfalon magyar zászló lobog*. Kisietett legott a Dunapartra, a hol ujjongva hullámozott a tömérdek nép. Gyors szárnya kelt a hírnek; a külső telkekről a menekültek ezrivel költöztek vissza a városba gyalog s szekereken, holmijukat is magukkal hordva. Délután bejöttek Fóthról: Károlyi György gróf, és Kovács nevelővel a két fia: Gyula és Viktor grófok, hogy az ostromviselt fővárost s a történeti esemény színtereit szemügyre vegyék.

A *napló* ez adatait az *élő szemtanú* akként helyesbíti, hogy a grófné a két nagyobb fiával a *bombázáskor Pesten maradt* s csak a négy kisebb gyermeket (Gábort, Tibort, Istvánt és Pálmát) küldte ki Fóthra. Maga és nővére: Batthyányi Lajos grófné s a két kis gróf Kovács nevelővel csak akkor menekültek oda, mikor egy tisztes osztrák tiszt — azelőtt a család jó ismerőse — pár szóval figyelmeztette őket, *hogy jó lesz odahagyni a Károlyi-palotát s a Cziráki-házat* (ma a Nemzeti Kaszinó palotája, *hol akkor Batthyányiék laktak*) «weil die Kanonen gegen diese Strassen, Paläste, ebenso ungarisches Theater und Museum gestellt und die Bomben in diese Richtung geworfen werden»; (mert az ágyúk ez utcák, paloták, nemkülönben a magyar színház és muzeum felé fordíttatnak, s a bombák ebbe az irányba vettetnek).

A május 28-iki följegyzés megemlíti, hogy Asbóth ezredes a grófi palotában volt elszállásolva, s csapatával az nap vonult ki Pestről. Ugyanekkor jött híre az *orosz invazio* készülődésének, s az nap meg is jelent a magyar hivatalos lapban a «rettenetes fölhívás keresztes háborúra».

Június hóról a *napló* hézagos, szűkszavú s jobbára családi pro memoriákra vonatkozik. Közügyek dolgában benső összefüggésben lenni látszik a két följegyzés, mely Kossuthnak Pestre bevonulásáról és Károlyi György grófnak a szathmári főispáni méltóságról való lemondásáról szól. Úgy értelmezhető ez, mintha a gróf a kormányzó hatalmát legalis alapon nyugvónak nem

tekintette s a debreczeni függetlenségi nyilatkozatot sem helyeselte volna. A följegyzések rideg szövege ez: «5 d. Jöttek meg a debreczeniek, s lőn pompás fogadás, városok kivilágítása, ablaktörések. 7 d. Közlé velem a gróf szándékát, hogy a főispánságról lemond. 8 d. Feltevé a lemondását». Ezzel szemben az *első szemtanu* nyíltan elmondja, a mit a napló nem említ, hogy Károlyi György gróf nemzetőri őrnagy lévén, kilovagolt Kossuth Lajos elé, saját négylovas hintóját bocsátotta rendelkezésére, a lovak kokárdadíszét maga a grófné készítette s a kormányzó ezen fogaton vonult be a fővárosba. Az élő szemtanu szerint ezért kellett a grófnak később fog-ságot szenvednie és 150.000 pfrt birságot fizetnie.

Július első hetét a napló összevont szövegbe foglalja. Megérezni rövid, ideges mondatain, hogy e napok közelgő nagy veszedelem félelmének, a Szeged felé menekülő kormány, országgyűlés fejevesztettségének, s az itt maradtak rémlátó kétségbeesésének napjai valának. Pedig maga Bártfay még a higgadtak közül való volt, mit a 11-diki följegyzés bizonyít: «Délben s délután híre futamodván, hogy a császáriak Budára jöttek, nagy a sürgés-forgás Pesten is; mind a mellett estve (a nemzeti) színházba menék».

A keserves fordulat s az ezt követő nemzeti szerencsétlenség és mély gyász időszaka *július 12-ikével* állt be. A déli órákban ekkor nyomult be a kerepesi úton, a hatvani kapu felől a városháza elé az *orosz had elővédje*. Délután 3 óra körül Bártfay közel 260 lándzsást látott: lovaikról (a mik eléggé meg voltak — a napló

szerint — viselve) leszállt kozákokat. A lengyel tartományban végezhetek sokáig helyőrségi szolgálatot, mert lengyelül jól tudtak s a pesti nép tótjai, lengyelei folyékonyan bírtak velük beszélni. Itt említendő föl, hogy a muszka lovastisztek ketteje egy osztrák tiszttel ekkor tudakozódott a Károlyi-palotában György gróf lengyel emigrans vendége: Dzwonkowski József lovag után, ki 1831-ben jött Pestre, s a gróf magához fogadta. Könyvtárát bízta rá és 51 évig volt a meczenása. (Unokatestvérét, Dzwonkowski László huszárkapitányt, a csornai ütközet elesett hősei közt találták és Téthen temették el.)¹ A gróf vendég lengyele nem volt található: a grófok utasításából a tótmegyeri kastélyban huzódott meg Dámet név alatt.

Július 13-án nyomult Pestre a Haynau serege. A gyalogság egyelőre a Kaszinó-téren² a szabad ég alatt ütötte föl sátorfáját. A városi hatóság ez nap este értesítette a palotát, hogy a grófhhoz nem szállásolnak senkit, mert a *lakosztályok ő felsége számára lesznek fenntartva*, ha a felség Pestre akarna jönni. Tényleg nem ez történt. A Károlyi-palota pár nap múlva *Haynau főhadiszállásává lett*.

Július 17-én jelentkeztek a *teljhatalmú császári helytartó* szállásmesterei, kitudakolni, hogy hány szoba van a palotában, s hány lóra található istálló. Másnap két százados *lefoglalta három szállásmesterrel az egész palotát*,

¹ L. Concha Károly cikkét: «A téthi honvéd síremlék»-ről. Magyar Salon. 1886. III. évfoly. V. kötet. 376. l.

² Jelenleg Ferencz József-tér.

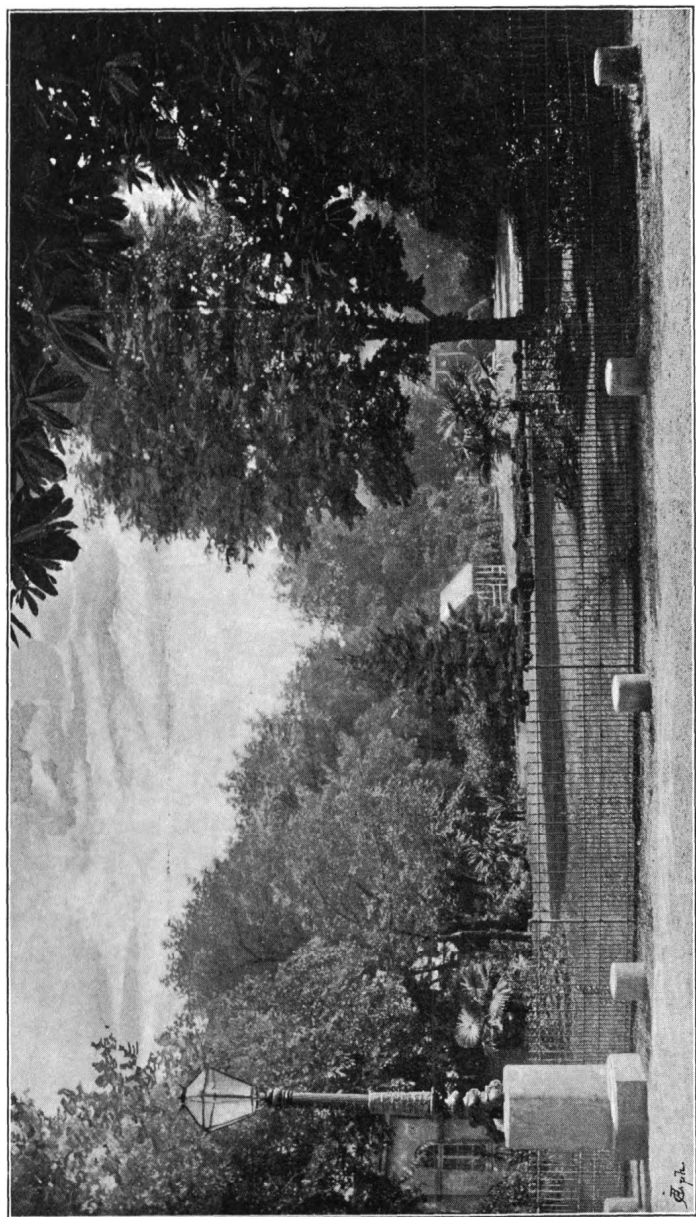
csupán a grófné szobáit hagyván ismét szabadon. Harmadnap (júl. 19-én) 10 óra tájban beállított a helyzet nagyura. A napló csak annyit jegyez föl, hogy: «a két városi küldöttség fogadta — Aufwartung — Unbedingte Unterwerfung etc.» De ez így értendő. Ságodi alpolgármester így szólt volna Haynauhoz: «Wir sind gekommen unsere unterthänige Aufwartung zu machen»; mire Haynau mérgesen így vágott közbe. «Ich brauche keine Aufwartung, sondern unbedingte Huldigung und Unterwerfung». Csak most vette át a szót Rottenbiller, a későbbi polgármester és szólt Haynau szája íze szerint. Érdekes, hogy a gróf ekkor nem volt Pesten, elmenekült a kénytelen vendégtartás elől. A napló szerint e napokban Bellágh tudakozódott utána, s Bártfay közölte vele a gróf hollétét. De jellemző az akkori időkre a napló gyanakvó megjegyzése: «Bellágh volt nálam — azon feltűnő ajánlattal, hogy egy képet kívánna ajándékozni a grófnak. Kérdezték hollétét, megmondván, mi lehet, mi rejlik alatta»?

Miket cselekedett Haynau a palotában e napok során, az óvatos napló nem említi. Csak annyit jegyez föl, hogy nagy seregek vonulván át a fővároson, július 25-én reggel Haynau is távozott, «8 nap múlva visszatérendő» (tényleg sokkal később, a világosi napot követő események után tért vissza); másnap pedig «Schlick tábornok jött . . . a tartalék-sereggel» és «örök jöttek a házhoz».

A császári hadat nyomon követték csakhamar a politikai foglyok szállítmányai. Július 30-án állt a Wandererben, hogy a laibachi várból 100 fogoly érkezett Pozsonyba,

köztük Károlyi István gróf, Batthyányi Lajos gróf és Zse-
linszky. A rémuralom kezdte árnyékát előre vetni. Alig
mult nap, hogy Pesten elfogatások ne fordultak volna elő.

A palota krónikását, Bártfayt főleg két elfogatas
érdekelte, melyek a gondolkozásukra és érzéseikre nézve
egymással ellentétben álló Károlyi Lajos és György
grófokra hoztak nehéz napokat. Az aulikus természetű
Lajos grófról augusztus első napjaiban érkezett hír, hogy
Klapka huszárai Gönyő táján elfogták és Komáromba
vitték. A nemzettel érző György grófot viszont a csá-
szári teljhatalmú helytartó augusztus 11-én *fogatta el
csurgói kastélyában s Pestre hozatván, esti 7—8 óra közt
a Neugebäude-ba záratta.* Megengedték neki, hogy Ádám
nevű inasa szolgálhassa ki, ágyat vihessen számára a palo-
tából, s az udvari tiszték közül Bártfay szólhasson vele.
A *napló* szerint a gróf igen nyugodt volt, még ő báto-
rította a megrémült Bártfayt. De már a következő napok-
ban szigorúbb zár alatt tartotta a profós a grófot. Aug.
16-án lefoglalta a császári fiskus a gróf összes ingatlan
és ingó vagyonát, s megkezdte a palotában a zár alá
helyezést, lepecsételt mindent: könyvtárt, levéltárt, lépcső-
följárást, első sorban pedig elvitte a pénztárban talált 1390 p.
frtot és 164 darab aranyat. Hasonló foglalás céljából kihaj-
tatott a fiskus embere Csurgóra is. Napokig tartott ezután
az ingóságok összeírása, fölbecslése; az új épületben pedig
a gróf vallatása. A vád pártütésről szólt, de merő lap-
paliákra volt alapítva, a mikhez a vérbiróság nyilván a
pénzért földadók besugásából jutott. Így a többi közt azt
hányták föl, hogy Kossuth bevonulásakor zászlók voltak

Részlet a pesti egyetem-utczai gr. Károlyi kertből.

kitűzve a palotán, a szórt koszorúkat György gróf fölemelgette és átnyújtogatta Kossuthnak, s a tudományos akadémia az ő elnöklése alatt mondotta ki, hogy tisztelgani fog Kossuthnál stb. A zászlók, koszorúk dolgában Bártfay is be volt idézve tanunak a vizsgáló biztoshoz.

Az élő szemtanu e válságos eseményeket a következő ténykörülmenyekkel egészíti ki.

Károlyi Lajos grófról az első részletes tudósítást Tabódy jurium direktor vitte meg Csurgóra a grófi családnak. Tőle értesült György gróf, hogy bátyja fölött Klapka hadi törvényt ült Komáromban, s a törvényszék tagjai közül Újházy László halálbüntetésre szavazott, Klapka és Esterházy Pál ellenben az ítélet kimondását szótöbbséggel elhalasztották. György gróf el volt tökélve, hogy testvére érdekében közbenjár, de ezt ő személyesen, kit akkor magát is főbenjáró per fenyegetett, nem vihette volna végbe. Megbízta tehát a nehéz feladattal nejét, hogy igyekezzék az osztrák parancsnoktól menlevelet kapni, Komárom várába jutni és Lajos gróf ügyében a magyar hadi törvényszéknél eljárni.

A *grófné* elszántan vállalkozott a bizonytalan sikerű útra. Augusztus 11-én indult el Csurgóról Szimon Károly grófi vadász kíséretében. Alig távozott onnan, még az nap megtörtént *György gróf elfogatása*.

Komáromban menet osztrák csapatok állták útját, s a császári tisztektől sok görömbaságot kellett szenvednie. A menlevél kérésével Haynauhoz utasították; csak Nugent gróf tábornoknak volt emberséges érzése s lovagiassága, ő figyelmeztette a grófnét, hogy legjobban teszi, ha

Haynau útjából kitér, mert ez embertől minden kitelik. Saját szavai — a *szemtanú* szerint ezek voltak. «Tâchez de ne pas aller à Pest, ou le general Haynau: *la juste terreur des pauvres Hongrois*, arrivera bientôt. Tâchez de pouvoir vous éloigner du pays».

Végre sikerült a grófnénak nagy nehezen bejutnia Komárom várába, hol a Klapka hadtestéhez osztott Károlyi-huszárok élén az alapító István gróf fiában: Károlyi Sándor grófban megtalálta a természetes oltalmazót. Az elfogott Lajos gróf börtönszobájának ajtaja csakhamar megnyílt előtte. Mikor Kászonyi Dániel ezredes kíséretében oda belépett, Lajos gróf zokogva borult a grófné elé, átkulcsolta térdeit és hálálkodva mondta e szavakat: «Gondoltam, hogy te nem fogsz elhagyni engem!»

A grófné e nemes küldetést úgy vélte bevégezhetni, ha a per lefolyását megvárja és Lajos gróffal tér vissza Csurgóra. De ekközben Sieravszky uradalmi tisztviselő útján tudomására jutott, hogy *az osztrákok az ő férjét is elfogták*; ettől kezdve nem volt tovább maradása Komáromban. Sietett a várból vissza Csurgóra, hol az elfogadás körülményeiről is csakhamar értesült. Ugyanitt történt, hogy egy escadron osztrák lovas megszállta a kastélyt. parkot, a helyiségekben garázdálkodott, sőt a tisztek — nyilván azon való bosszúságukban, hogy a grófné nem fogadta őket — charivarit rendeztek az úrnő ablakai alatt. Csurgóról azután *ismét Komáromba ment* a grófné, hogy Lajos grófot kiszabadítsa; de felőle csupán megnyugtató ígéretet nyerhetett Klapka tábornoktól, hogy a grófnak nem lesz baja,

mert a magyar kormány nem akarhatja annak halálát, a kiért az osztrákoknak módjukban van Károlyi István és György grófok halálával állni bosszút. A grófné kénytelen volt szeptember 12-én sógora nélkül térni vissza Csurgóra, gyermekeihez. Kevéssel azután *még egyszer bement Komáromba*, mert György gróf időközben kiszabadult a fogságából, mely a Csurgóra bellegbeztetés enyhébb formáját kapta. A grófné e *harmadik* komáromi útja teljes sikerrel járt: Lajos gróft csakugyan kihozta a várból, mely ekkor már úgysis kapituláció előtt állt. Együtt utaztak Csurgóig, honnan Lajos gróf Tót-Megyerre ment.

De visszatérek Bártfay naplójához, hogy György gróf öt heti fogságáról néhány adatot fölemlíthessek.

Augusztus 12-től a hó végeig a Neugebäude egyik földszintes czelláját lakta a magyar főúr. Tömlöcztartója: a bösz *Haynau augusztus 30-án érkezett vissza* az alföldi hadjárat gyászos színteréről; s mialatt György gróf a börtönben szenvedett, Haynau és Susan tábornokok vigan éltek a *fogoly palotájában*. Mindössze annyit engedtek meg, hogy jobb szobát kaphasson, a Neugebäude második emeletén a szintén fogoly Rudnyánszky beszteczebányai püspök börtönszobája mellett. Kevésbé eredményes volt a *kauczió* ügyében tett kérelem, melynek intézését György gróf apósa: Zichy Károly gróf vállalta magára. A megajánlott 5700 frt biztosíték fejében Haynau vonakodott György gróft szabadon bocsájtani; mindössze a lefoglalt készpénzt s az aranyakat adatta vissza Zichy gróf kötlevele ellenében. A vérbíróságnál azzal vigasztalták, hogy jobb a grófnak, ha ügyét nem

bocsájtják gyorsan ítélet alá, mert így több ideje lesz az enyhítő körülményeket beigazolni s fontolóra vétetni.

Szeptember első felében a gróf ügye nem haladt előbbre. A grófné mitse tehetett férje érdekében Csurgóról; a pesti palotát pedig Haynau és Susan tartották megszállva, kikhez nemhogy kéréssel fordulni, de *velük még szóba állni se akart*. Mindössze azt határozta el, mikor Komáromból másodszor visszatért, hogy maga helyett két nagyobbik fiát: Gyula és Viktor grófokat küldi nevelőjükkel Pestre, megkísérteni az apjukkal való találkozást. Ez szeptember 12-én volt. Az nap értesültek a palotában, hogy az április 23-án elhurczolt politikai foglyok *visszaszállítottak a Neugebäudeba*, köztük Batthyányi Lajos és Károlyi István grófok is.

Így az *élő szemtanú*, a naplónál is nagyobb, döntő tekintély.

A kis grófokat — ez a *napló* előadása — Bártfay nem Haynauhoz, hanem Kempen altábornagyhoz vezette, hogy tőle apjuk meglátogatására engedelmet kérjenek, a ki csakugyan megengedte, hogy apjukkal a börtönszobában beszélhessenek.

Így történt, hogy szeptember 14-én a kis grófok pár órát tölthettek atyjukkal. Két nap múlva Kempen aláírta a certificat-ot¹ is, mely szerint Károlyi György gróf további intézkedésig *csurgói kastélyába bellebbeztetik*. A palotában még az nap a déli órákban megjelent a

¹ Ez az okmány eredetiben megvan a grófi nemzetségi levéltárban.

gróf. Meghuzódott a komornyik szobájában, az ebédet Bártfay lakásán költötte el, délután 4 órakor pedig Csurgóra hajtattott. Vele mentek a kis grófok, oda követte harmadnap Bártfay is, kinek most Lajos és István grófok sorsa felől kellett sürgősen intézkednie.

Károlyi Lajos gróf kiszabadulásáról már szoltam a *szemtanu* elbeszélése alapján. Itt a *napló* följegyzéseiből megemlítem még, hogy a komáromi kapituláció visszaadta a családnak Károlyi Sándor gróf magyar huszárkapitányt is teljes épségben és hogy október 2-án levél jelentette Csurgóról Bártfaynak, hogy Lajos gróf osztrák útlevéllal oda szerencsésen megérkezett. Károlyi István gróf ügye nem nyerhetett ily sima megoldást, bár érdekében most már a császáriaknál befolyásos Lajos gróf is latba vetette szavát. Némelyek abban bíztak, hogy a császár október 4-iki nevenapja amnestiát hoz a nemzet elfogott hősei-nek. Fájdalom, más befolyások diadalmaskodtak s a hősök nagy részéből vértanu lett. A *szemtanu* megjegyezte előttem, hogy a grófi család, úgy Károlyi István, mint Batthyányi Lajos grófok ügyében támogatást remélt Lajos gróftól, de ennek — sajnos — hiányzott hozzá a kellő befolyása is, meg a bátorsága is.

Október 5-én hirdették ki az újépületben Batthyányi Lajos és Károlyi István grófok előtt a hadbirósági ítéletet, mely Magyarország első miniszterelnökét bitófára, István grófot pedig két évi várfogságra, 150,000 p. frt birságra kárhoztatta s azon fölül a huszárezred fölszerelésére a magyar kormánytól előlegezett összeg megtérítésére, a mi a birsággal együtt 400,000 frtra

rúgott.¹ A kétségbeesés óráit élte e napon át gróf Károlyi Györgyné nővére, a halálra ítélt Batthyányi Lajos gróf hitvese. Kempen altábornagy eltagadta magát előle, Haynauhoz szintén nem juthatott, férjéhez a siralomházba pedig sem őt, sem gyermekeit nem bocsájtották. Közbenjárásért Károlyi Lajos grófhhoz fordult volna, ha sikerül őt megtalálnia, de sokáig ezt is hiába keresteté Fóthon, Pesten és Budán. Este felé akadt reá nagy nehezen s kieszközölt általa legalább annyit, hogy *a gróf maga vezethette be őt a nagy vértanu siralomházába*. Később Plante abbé nevelőt, ki a vallás vigaszával óhajtotta ellátni, már nem bocsájtották be hozzá. Szerencséje is volt, mert őt gyanúsították volna a tör becsempészésével, melylyel a vértanu sebet ejtett magán az éjjel, hogy a megszégyenítő kötélhalált kikerülje. Így is letartóztatták s csak nagy nehezen szabadulhatott. A grófi család Batthyányiért mit se tehetett, sőt intelmet kapott, hogy a vértanuk napján, október 6-án óvakodjék a fővárosban tartózkodni. Lajos gróf és György grófné, ki nővére támogatására Csurgóról szintén megérkezett, gróf Batthyányinéval előbb Fóthra, majd 7-én kora hajnalban Csurgóra menekültek az őrizet alá vettetés elől. «Este hat órakor gróf Batthyányi Lajos az újépület felvégén, hol a farakhely van az allée mellett, agyonlövetett. Híjában! Október 6-ika volt! Ungváry tábori pap kísérte a vesztőhelyre. A gróf neki nyujtotta volna vörös sapkáját, magyarul szólt néhány szót, szeme bekötését kezeivel

¹ Riadásul elkobozták az ezredet is, összes folszereléssel együtt.

megigazította, letérdelt, három lövés találta: egyik homloka közepén s hátul kihajtotta velejét, a másik kettő pedig szívét s annak közel táját. Besötétedvén s mindnyájan tovább oszolván, a holttestet H. orvos átvette s Lajos gróf írásos megbízása mellett a polgári kórházba vitte. 7-ikén H. házi orvos eljár a holttest eltakarítása iránt. Még ebben is akadályok tétetnek! Éjjel 10—11 óra közt a józsefvárosi temetőbe vitetett a holttest egész csendben; csak H. orvos és B. Jozefina valának kísérői és a józsefvárosi plebános, Szánthófy Antal. De mivel a sír nem úgy készült, a mint meg volt hagyva (t. i. téglából boltozatra) a koporsó visszahozatván, a Ferencziek sírboltjába tétetett le éjfélájában.»

A vértanu töre miatt a hadbiróság még sokáig vizsgálódott, sok bajt és gondot okozván a grófi családnak. Plante' abbé nagy nehezen igazolta magát, sietett is ebből a siralomvölgygyé vált Magyarországból a maga hazájába.

Így a *napló*. Érdekes adataihoz az *élő szemtanu* néhány helyesbitést kapcsol.

Szerinte Haynau rendelete a vértanu tetemére vonatkozólag az volt, hogy közönséges sírba vettessék, jeltelenül. Az emberségesebb Lichtenstein Ferencz herczeg térparancsnok engedte meg időközben a családnak, hogy a holttestet éjjel, titokban elvitesse a temetőből s a Ferenczrendű barátok kriptájában helyezze el; mely aktusnál nem H. orvos, hanem Landesmann dr. a Batthyányi család házi orvosa kísérte a koporsót, s a szerzetes-rend akkori hazafias pater guardian-ja vette át megőrzés végett.

Ugyancsak az *előkelő forrás* közölte velem, hogy a kivégzés előtt Batthyányiné grófnő az ő nagy lelki szorongattatásában *nővérét* kérte magához támaszul s Károlyi Györgyné grófasszony Csurgóról azonnal Pesten termett. A két főúri hölgy Kempen tábornokhoz fordult, hogy Batthyányi Lajos grófot legalább a siralomházban láthassák még egyszer, s a hitves elbucsúzhasson férjétől. De a tábornok nem fogadta őket, sőt kiüzente nekik: «Wenn die zwei Frauen nicht ruhig bleiben, so lasse ich sie durch Gensdarmen bewachen.» Úgy látszik, a «siegreiche Armee» e nagy vitéze attól félt, hogy a két hölgy föl találja izgatni a népet.

Annyira tartott Haynau a golgotha-nap után Csurgóra menekült Batthyányi Lajosnétól, hogy még *a Csurgóról Pestre szóló útlevelet is megtagadta* tőle, mikor a vértanu özvegye Károlyi György gróf és neje kíséretében a fővárosba berándulni óhajtott. Haynau parancsára nyilatkozott ez ügyben Bártfay előtt a hiena *főhadsegéde: a vérszomjas Susan*¹ tábornok a következőleg: «Die zwei Frauen bekommen keinen Pass; und wenn sie doch herein kommen, so hoffe ich von S. Exc. (Haynau) den Befehl zu bekommen, sie Spiessruthen laufen zu lassen.» Ezt a kijelentést egy alantos tiszt ugyanakkor ismételte a grófnők atyja: Zichy Károly gróf előtt is.

¹ Wurzbach Biograph. Lexikonja szerint Susan János báró (1850. Bécs mellett Mannersdorffban született 1796-ban. 1849-ben vezérőrnagygyá és Haynau első főhadsegédévé lett. Őt tartották Haynau legbefolyásosabb tanácsadójának, főképpen az aradi emlékezetes események idején. Olaszországban és Magyarországon 1849-ben szerzett érdemeiért a II. oszt. vaskorona rendet kapta jutalmul és vele a bárói rangot!

Babonás félelme Haynaunak, mely határos volt a lelkiismeretfurdalással, nem csillapodott azután sem. — Batthyányi grófné 1851. február 27-én Károlyi György gróf útján *távozási engedélyt* kért Haynautól *Svájczba*, a hova őt nővére: Károlyiné grófnő is elkísérendő volt. Haynau ezt is *megtagadta*, mert «a külföld nagyon ingerült állapotban lenni tudatik mindenütt s ő nem akarja maga felől mondatni, hogy rendre osztogatja az útleveleket külföldre, hogy ott aztán összeesküvéseket űzenek». A grófnők csakis Lichtenstein herczeg szivességéből juthattak később útlevélhez és pedig Batthyányi Lajosné grófnő Svájczba, a hol sógornője várta, Károlyi Györgyné grófasszony pedig Csehországba, a Theresienstadtban őrzött Károlyi István gróf meglátogatására.

Károlyi István grófot 1849. október 31-én szállították el gőzhajón Budapestről Bécs felé, honnan Theresienstadt csehországi várba költöztették, hogy a hadi törvényszékiileg rája mért várfogságot elszenvedje. A grófi család e kiváló hazafi sorsán nem segíthetett; Károlyi Lajos gróf, az ő testvéröccse, tényleg megkísérelte a közbenjárást, de az irányadó egyéniségekre többé semmi befolyása sem volt; annyit se tudott kieszközölni, hogy a fogolytól a családtagok elbucúz hassanak. A palotában György gróf neje miatt volt e napokban aggodalom, a ki Csurgóról a bucúzásra bejönni készült s erről Haynau is tudott; a grófné pedig kijelentette, hogy *Haynauval nem akar találkozni*, inkább máshova száll, elkerülve saját palotáját. Ebből nagy visszatorlások következhetek volna; szerencsére a grófné Csurgón maradt; Bártfay

naplója szerint betegség tartotta vissza. Itt említem meg, hogy István gróf csak a következő év július derekán szabadult ki fogságából, az 1—10 évi fogságra ítéltkre vonatkozó közbocsánat kihirdetése után. Július 20-án nagy örömmel jegyezte föl Bártfay, «hogy gróf István Theresienstadból csakugyan kiszabadulván, már Csákváron van, egyik lovászát küldte Fóthra s általa mankóit oly üzenettel, hogy paripáit (t. i. a mankóit) küldi előre. Hála Istennek, hogy tréfálni tud!»

Gyorsabban bonyolódott le *Károlyi György gróf pöre.* 1849. december 2-án Haynau úgy rendelkezett Pokorny ezredes hadsegéd útján, hogy *György gróf késedelem nélkül siessen Csurgóról a fővárosba* s legott jelentse magát nála. Ebből a palotában aggódva következtették, hogy a gróf ügye ismét rosszabra fordult. Másnap Károlyi György gróf és családja megérkeztek, de jellemző az akkori viszonyokra, hogy Pokorny hadsegéd a saját palotájában kihallgatásra beidézt gróf előtt letagadta azt, mintha Haynau vele beszélni kívánt volna. December 4-én mégis fogadta őt Haynau s ekkor kijelentette, hogy az eléje terjesztett iratok szerint *főbenjáró vétséggel a gróf nem vádoltatik* s ezért ügyének gyors lebonyolítását remélheti. A haditörvényszék 5-én csakugyan hozzáfogott a tárgyaláshoz s 9-én Haynau az *ítéletet* is aláírhatta, mely szerint a gróf *150,000 pfrrt pénzbüntetésben marasztaltatik el*, három havi fogság-büntetése pedig *kegyelemből elengedtetik*. Nagy nehezen megengedte Haynau azt is, hogy e kegyetlen sarczot a gróf 25,000 frrtos negyedévi részletekben fizethesse le.

Az engedélyt Haynau 1849. december 13-án írta alá sajátkezűleg. A birságot négy 25,000 pfrtos és egy 50,000 p. frtos részletben fizette György gróf. E *drága* okmányok a grófi nemzetségi levéltárban őriztetnek.

Csupán a két grófnéval igyekezett még Haynau éreztetni hatalmát, mert jól tudta, mily engesztelhetetlen gyűlöletet táplál a hiéna ellen úgy Batthyányi Lajos grófné, mint nővére: Károlyi György grófné. Bizonyosság erre

Haynau 13. Decbr 1849.
Haynau

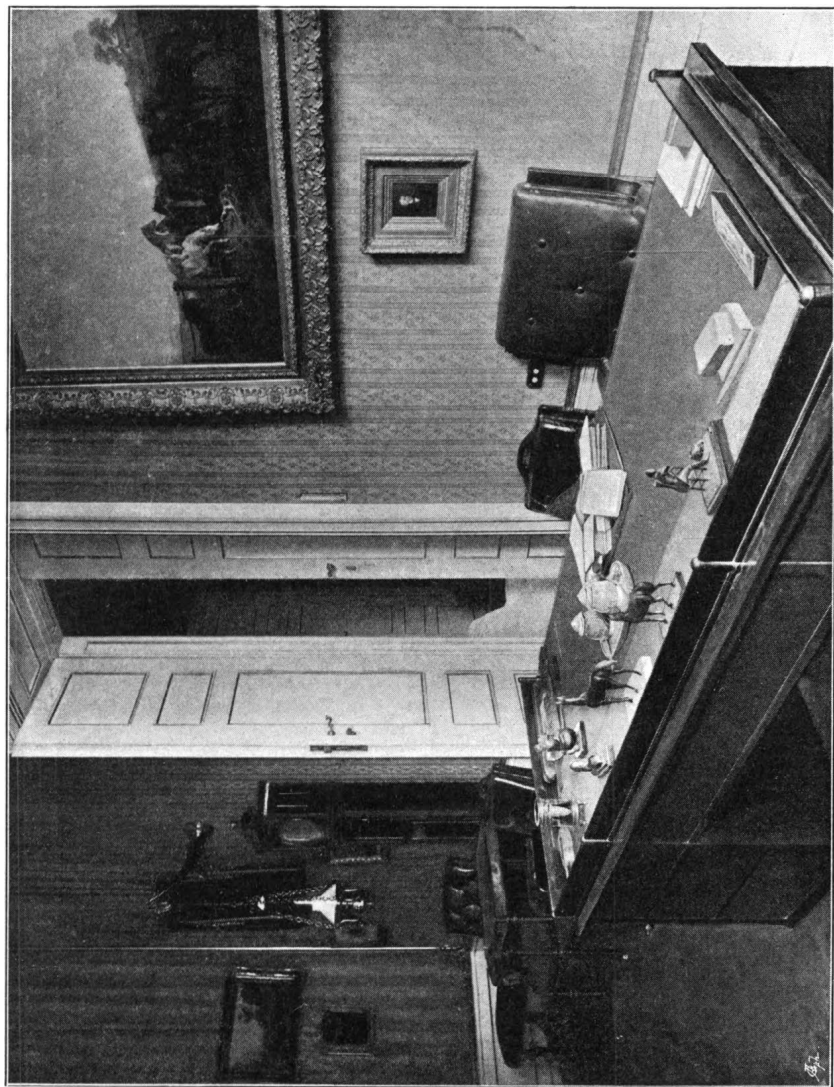
— az *első szemtanú* előadása szerint — Lichtenstein herczeg üzenete, melylyel a két főúri hölgynek a kért útlevelet Haynau tudta nélkül megküldötte: «Die zwei Damen sollen diese Pässe *allsogleich* benützen. Ich garantire nur 24 Stunden und *möchte nicht, dass sie in Haynau's und Susan's Hände kämen.*»

Siettek is élni a jó alkalommal. Batthyányiné grófnő Svájcba menekült, Károlyiné grófnő pedig Csehországba utazott; fölkereste Theresienstadtban Károlyi István grófot, azután Marienbadba ment, hová Hausmann dr. háziorvos a két legkisebb gyermeket:

Pista grófot és Pálma grófnőt utána vitte. Erre vonatkozólag jegyezte föl Bártfay a *naplójában* 1850. márcz. 16-áról, hogy: «a grófné elutazott Pozsony felé, onnan Prágába és Theresienstadba menendő; május 3-ról pedig azt, hogy: este a gőzössel Hausmann orvos jött meg Csehországból, hova a két gyermeket (Pistát és Pálmát) kísérte a grófnéhoz, ki Égerben volt ugyan, de onnan Marienbadba költözött. Hausmann nem igen jó híreket közlött a grófné állapotjáról; minden oda mutat, hogy *rendőri felvigyázás alatt van, sehova távoznia nem szabad, még haza jönnie sem, hacsak előbb Haynau nem ad rá engedélyt*». Minthogy pedig Haynauhoz a grófné nem volt hajlandó kérelemmel fordulni, azt a megoldást választotta, hogy gyermekeivel hosszabb időre Németországba, azután Svájcba költözött.

Haynau ekközben tovább uralkodott a Károlyi-palotában. Ott tartotta főhadiszállását a katonai rémuralom időtartama alatt, míg csak meg nem bukott. Korlátlanul rendelkezett a palota helyiségeivel, butorai-
val, nem kimélve a család fentartott lakosztályát, a grófné termeit sem, melyekből egyes butordarabokat a saját szállására sűrűn áthordatott. A palotában *ma is meg van az íróasztal ugyanazon dolgozó szobában, melyben akkor állott, és melyet Haynau használt*, s borzadva emlékeznek rá az utódok, hogy a rémuralom évében *Haynau ott írta alá ezrivel a halálos ítéleteket*.

A grófi udvar ott maradt személyzete lehetőleg kerülte a hiénát. Bártfay titkár csak egyszer találkozott vele az egyik melléklépcsőn véletlenül; ezen kívül csak

Az íróasztal, a melyen Haynau a haldios ítéleteket aláírta.

az ablakból látta. Így 1849. decz. 18-án ezt írta róla a *naplóba*: «Szokott reggeli hideg fürdése után a kertbe ment, hol dobogva szaladgál, hol maga, hol meghittjeivel, naponkint 7 óra tájban és melegszik.»

Bukásának körülményeire vonatkozólag álljanak itt a *napló* következő adatai:

1850. február 1-én *Haynau nagy tánczvigalmat* adott a palota termeiben; de mire kitavaszkodott, neki kezdett befellegzeni. *Márczius 30-án* Bécsbe sietett, hogy magát az udvarnál az iránta való hangulatokról tájékoztassa; de az információ-szerzés már nehezen ment neki. Oda volt *egész áprilisban*, s csak május 9-én tért vissza, köszöntetve magát *száz ágyulövessel*. Ettől fogva a hiéna nagyon szelidnek mutatkozott, halálbüntetést nem írt alá, a politikai foglyokra: Bezzerédy, Palóczy, Irinyi, Tóth Lőrincz stb. képviselőre csak fogságot mért, sőt — mikor ezek a kegyelmet megköszönni jártak nála — az öreg Palóczy üdvözlő szavaira *sirva fakadt volna* (július 1-én). Bukása már ekkor el volt határozva. *Július 8-án* híre ment a grófi palotában, hogy *Haynau kiköltözni készül*. E hírt másnap Károlyi Lajos gróf is megerősítette azzal, hogy *Haynaut nyugalomba küldötték*, s utóda Wallmoden nagyvárad parancsnok lesz ideiglenesen. 11-én György gróf látogatta meg a bukott nagyságot, s kérvényt nyújtott be nála, hogy a kormány a katonai kormányzó távozása után a grófi palotát a főhadiszállástól jövőre megkimélje. Július 14-én közölték a lapok *Haynau bucsúszózatát* a hadsereghez, s az nap délben a helyör-

ségi tisztikar nagy gálában tisztelgett nála a grófi palotában bucsúkihallgatáson. Július 16-án este *zenés takarodó* bucsúztatta el volt főparancsnokát a helyőrségtől. Érdekes, hogy a zenekar a palota előtt — szokás szerint — megállván, ezúttal először *magyar zenedarabokat is játszott*, a hallgató néptömeg pedig tapsolt és éljenzett! Haynau *július 18-án kora reggel hagyta oda a Károlyi-palotát*, s titkon Ó-Budára ment, oda rendelve a bécsi hajót, mely őt s családját Magyarországból elvitte...

De legyen elég a szomorú emlékekből. A haza éjszakája után megvirradt az *alkotmányos* hajnal s ennek sugarai új fényt, új reménységet, új örömeket hoztak az Egyetem-utczában a Károlyi-palotára is.

A provisorium megpróbáltatások dolgában gyöngébb és rövid tartalmú volt. A hazafiak ismét összefoghattak, hogy a kibontakozás útjait együtt keressék s a közélet vérző sebeit a társadalmi önségély eszközeivel gyógyítani megkísértsék. A tanácskozási termek még zárva voltak, de megnyíltak a főuri szalonok. A Károlyi-palota ebben is az elsők élén járt.

György gróf termei ismét együtt látták a haza szelpos férfait, s e falak közt számos nemzeti mozgalom indult meg az ő vezetésük alatt. Itt kezdte Deák Ferencz a nemzeti ajándék gyűjtését a Vörösmarty-árvák javára. Itt tanácskoztak az első magy. ált. biztosító társaság és a magy. Földhitelintézet megalapításáról. Itt állt élére Károlyi György gróf annak a mozgalomnak, mely közel fél millió alaptőke összegyűjtésével és bölcs kezelésével *a nemzeti színházat az elbukástól mentette meg.*

Volt ez akcióban nagy adag hősiesség is, mert a kormány a gyűjtést betiltotta, s a rendőrség szigorúan járt el, hogy folytatását megakadályozza; de a lelkes főurak daczoltak a kormánynyal, s adományaiknak a Károlyi György gróf nevére kiállított adóslevél formáját adták, a kezelést pedig a gróf diszkrecziójára bízták. Maga György gróf 20,000 pfrrtal járult az alaphoz, melynek főösszege — több hiperlojalis aláíró visszalépése után is — fölülmulta a 300,000 frtot. Ez alapot a gróf 1870-ig kezelte, s a nemzeti színházi anket egybehívásakor adta át végképpen a felelős magyar kormány tagjának: Tóth Vilmos belügyminiszternek.

Az alkotmányos korszak napsugárzása aztán teljesen kibékített a palotában minden régi gyászos emléket. A koronás király egyik első ténye volt, hogy Károlyi György gróf koronaörre választatását megerősítette, később pedig helyreállítván a m. kir. *főudvarmesteri* méltóságot, arra Károlyi György grófot nevezte ki.

Így változnak az idők s az események. E palota, melyben a felség rossz tanácsadói egykor felségárulókat kerestek, jó hazafiakat üldöztek, rabságra vittek s az ország főporkolábját szállásolták el nemzetrémítésre; e palota mint az alattvalói hűség és a honfi erények székesháza, fejedelmi személyeket látott vendégül márványtermeiben.

Károlyi György gróf 1877. nov. 9-én halt meg egyetem-utczai palotájában. Ezt a palotát hitbizományi székesház gyanánt első szülött fiára: Gyula grófra hagyta, ki 1871. ápr. 29-én vette nőül másod-unokatestvérét: Károlyi Georgine grófnőt, Károlyi Ede gróf és Kornis Klarissa

grófnő leányát, — első neje halála (1878. febr. 12.) után pedig Pálffy Geraldine grófnőt, Pálffy Pál gróf és Károlyi Geraldine grófnő leányát vezette oltárhoz 1881. július 17-én.

Emlékezetes marad a palota történetében a *walesi herczeg látogatása*, ki 1881. május 15-én ült Károlyi Gyula gróf v. b. t. t. asztalánál.

Örök emlékezet szenteli meg e palota falai közt az 1883. évi január 10-iki eseményt, mikor Károlyi Gyula gróf fényes bálján a *királyi udvar* is megjelent s *I. Ferencz József király*, oldalán József főherczeggel s a Koburg herczegi párral, a magyar arisztokrata társaság hódolatát fogadta. A tánczteremben megtekinté a fiatalok csárdás-tánczát, az egyik vörös teremben cerle-t tartott és egy órai időzés után örömét fejezte ki a grófnak és nejének: Pálffy Geraldine grófasszonynak, hogy szép báljukat láthatta s ott igen jól érezte magát.

Szebb emlékekkel nem fejezhetem be krónikaszerű följegyzéseimet a grófi nemzetség pesti palotájáról: úgy hatott ez, mint egy engesztelő ünnep a multak szomorú emlékeiért.

Nézzék falait kegyelettel; ez épület története a nemzeti történelem minden viszontagságából kivette részét, együtt gyászolt a nemzet gyászával s együtt ünnepelt a nemzet jobb sorsával.